

אדר תשנ"ג - מארס 1993

ספריה
המכללה לחינוך
ע"ש דוד ילין
ירושלים

ספרות ילדים ונוער

ספריה
המכללה לחינוך
ע"ש דוד ילין
ירושלים

שנה תשע עשרה
חוברת ג' (75)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו
ד"ר אסתר טרסי-גיא, אביבה לוי, דליה שטיין

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-293801/2

ISSN 0334 = 276 X

87/17P

ע"ע

תש"ג

בזאת חנוכה, 27.12.92, התקיים הכנס החציישנתי של המדור לספרות ילדים וקרן הספריות והוקדש לנושא:

עונות השנה בספרות ילדים ונוער.

אנו מביאים להלן חלק מן ההרצאות שנישאו בכנס זה. את הרצאותיהם של ד"ר לאה חובב (הסתיו) ושל הרצליה רו (חורף) נביא בחוברת ע"ו (76).

המערכת

ברכת מר אהרן בלצ'ינסקי - - מנהל מחוז ירושלים.

מר ברגסון ידידי, מחנכים וספרנים!

כבוד גדול נפל בחלקי לברך אתכם ביום עיון זה בשם הנהלת משרד החינוך והתרבות.

כיון שהדיונים בכנס יסבו מסביב לנושא "עונות השנה בספרות ילדים ונוער" חשבתי שמן הדין לקשור את דברי הברכה שלי לקטעי ספרות, ודאי מוכרים לכולם, העוסקים בעונות השנה.

ובכן הקטע הראשון מספר בראשית פרק ח' פסוק כב': "עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר ותם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו."

מחזוריות נפלאה בחיי הטבע המוזכרת מיד אחר המבול כאות וסמל להמשך הקיום האנושי. יש מסר של תקווה ואופטימיות. אין זרע וקציר אלא אם האדם משתלב ומוסיף מתרומתו למען הישרדותו בתנאי הטבע הנתונים וכל אלה לא ישבותו!!

הקטע השני מתוך ספרו של יזי קושינסקי "להיות שם" זהו נאומו המפורסם של גיבור הספר שאנס גרדינר.

הנאום המבריק המשלב בתוכו את יסודות הנצח והמתאים כמעט לכל
סיטואציה בתי האדם עלי אדמות.

אני מצטט:

"לצמיחה בגן עונותיה שלה. יש אביב וקיץ, אך ישנם גם סתיו חורף ואז חוזרים
ובאים אביב וקיץ. כל עוד אין השרשים מנותקים הכל כשורה והכל יהיה
כשורה".

הניטרליות שבאמירה הכוללת בתוכה אמיתות נצח, מאפשרת היקף עצום ורב
גוני של התיחסויות ופרשנויות, כל אחד עפ"י אופיו, מצב רוחו וגישתו לחיים.
אך בכל מקרה יש כאן עונות השנה במחזוריותן כאות וסימן שגם ייתכנו ימים
טובים ובתנאים מסוימים.

לא סוד הוא שעונות השנה שמשו מקור השראה לאמני הציור המוזיקה, הפרוזה,
השירה. והקטע האחרון שאני מצטט הוא מהשירה העברית המודרנית.

בחרתי קטע גם מוכר ואקטואלי מאוד מתוך "אחרי התגים" מאת נעמי שמר. אין
כאן בדיק עונות השנה אך יש כאן יסודות חיים אשר בלעדיהם אין קיום לא
פיזי ולא רוחני לגזע האנושי:

"אחרי התגים יתחדש הכל, האויר, העפר, המטר והאש,
יתחדשו וישוּבו ימי החול, גם אתה תתחדש!

וברוח אופטימית זו של רצף, של המשכיות, של מחזוריות קבועה שיש בה
התחדשות ורוח הרעננה אני מברך את כלנו.

אני מאחל לכם־לנו, רצף בעבודה שיש בה מן ההתחדשות המתמדת שיש בה
עשייה חינוכית שאינה קופאה על שמריה שהיא דינמית ומתאימה את עצמה
לצרכי הזמן ובו זמנית מעלה ומרוממת והכל באווירה של נינוחות ורוגע ורוח
טובה.

"עונות השנה בספרות" כמנוף ללמוד והעמקה.

אני מאחל יום עיון מהנה ופורה ושוב תודה למר ברגסון אשר בקשני להופיע
בברכות בפניכם.

עונות השנה במקורות*

מאת: אפרים רוקח.

במסגרת פגישה קצרה זו אעלה שלש נקודות שיש להן זיקה לנושא. אגע בכל נקודה בפן אחד או שניים בלבד. הנקודות הן:
א. המחזור הטבעי והתערבות האדם.
ב. כמה עונות יש?
ג. החגים בחדשי השנה.

א. המחזור הטבעי והתערבות האדם בטבע.

על-פי הפסוקים בפרשת נח אנו יודעים, שאחר המבול כרת הקב"ה ברית לדורות עולם. בין היתר כולל ההסכם: "עוד כל ימי הארץ זרע וקציר, וקר וחם, וקיץ וחרף, ויום ולילה לא ישבתו" (בראשית ח', כב).
על-פי רש"י יש בפסוק זה שש עונות, שני חודשים לכל עונה. רש"י גם מסביר את השמות שהמקרא השתמש בהם, כגון: קור - קשה מחורף. חום - הוא סוף ימות החמה. כמו ששנינו במסכת יומא (דף כט, ע"א): "שלהי קייטא קשי מקייטא". במסכת יומא שם, מסביר רש"י בד"ה 'שלהי קייטא': "אלול שהוא סוף הקיץ קשה מקייטא, קשה חומו מחום הקיץ של תמוז, לפי שכבר נתחמם כל האויר וגוף הבריות בחום הקיץ שעבר עליו תמיד מתחמם הוא עתה בחום קל ומזיקו". אם-כן המחזור של עונות השנה נקבע ע"י הקב"ה אחרי המבול ע"פ הבטחה שניתנה לנוח. על הפסוק 'ידעתי כי כל אשר יעשה האלוקים הוא יהיה לעולם' וגו' אומר המדרש בקהלת רבה (ג, יז): "כך גזר הקב"ה על השמש ועל הירח שיהיו מקלסין אותו, שנאמר 'ממזרת שמש עד מבואו מהולל שם ה'; מהלל כתיב. עמד יהושע ושיתקו, שנאמר 'שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון' (יהושע י', יב). כך גזר הקב"ה על קיץ שיהיה קיץ ועל חורף שיהיה חורף. עמד שמואל ועשה קיץ חורף, קטעים מתוך ההרצאה על הנושא דלעיל.

שנאמר 'הלא קציר חטים היום, אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר' (שמואל א יב, יז). עמד אליהו ועשה החורף קיץ, שנאמר 'חי ה' אם יהיה השנים האלה טל ומטר, כי אם לפי דברי' (מלכים א יז, א). הרי הצדיקים גורעים ומוסיפין על דבריו של הקב"ה כדי שיהיו הבריות יראין מלפניו."

ב. כמה עונות יש?

המקורות מכירים רק שתי עונות: קיץ וחורף. יהודה פליקס בספרו "טבע וארץ בתנ"ך - פרקים באקולוגיה מקראית", הוצאת ראובן מס, ירושלים 1992, עמוד 283, מסביר את העניין בפירוט רב. הוא מסתמך על הפסוק "לך יום אף לך לילה, אתה הכינות מאור ושמש, אתה הצבת כל גבולות ארץ, קיץ וחורף אתה יצרתם" (תהלים עד, יז) וקובע, כי "מדובר כאן על שתי עונות בשנה - קיץ וחורף - האופייניים לארץ, שלא כבאזורים ממוזגים שבהם מתחלקת השנה לארבע עונות: חורף, אביב, קיץ וסתיו". פליקס מתייחס גם לתלמוד ירושלמי (מסכת יבמות, פרק טו, הלכה ב). מדובר שם על המשנה הדנה בנאמנות האשה בעדותה על מות בעלה. בית הלל אומרים, שהיא נאמנת רק בימי הקציר, על סמך מעשה שהיה; ובית שמאי חולקים וטוענים, שהאשה נאמנת בכל ימות השנה. התלמוד הירושלמי מוסר לנו את המשך הוויכוח ביניהם: "אמרו להן בית שמאי: והלא כל השנה כולה קציר הוא, כאי זה צד (דהיינו, כיצד)? יצא קציר שעורים נכנס קציר חטים, יצא קציר ונכנס בציר, יצא בציר ונכנס מסיק. נמצאת כל השנה כולה קציר, וקיימו את דבריהם.

"ולמה קציר? אמר רבי מנא: דאונסיה שכיח, שאין החמה קופחת על ראשו של אדם אלא בשעת הקציר, הדא הוא דכתיב: 'ויגדל הילד, ויהי היום ויצא אל אביו אל הקוצרים ויאמר אל אביו ראשי ראשי...' (מלכים ב ד, יח"ט). ורבנן אמרי דריחשא שכיח", כלומר מצויים נחשים. העניין מסתיים בהערה מפי רבי יוסי בן רבי בון על הפסוק "סכותה לראשי ביום נשק" (תהלים קמ, ת). הפירוש הפשוט הוא - אתה מגן על ראשי ביום מלחמה. בא הדרשן ואומר: ביום שהקיץ נושק את החורף, היינו, אתה מגן בעדי במעבד מקיץ לחורף. על כל פנים למדנו גם ממקור זה, שאין יותר משתי עונות: קיץ וחורף.

ג. החגים בחדשי השנה.

אנו רגילים לראות את החגים כצמודים לעונות השנה. בפרט הדברים אמורים לגבי שלושת הרגלים, דהיינו: פסח, שבועות וסוכות. ברם, במדרש פסיקתא דרב כחנא אפשר לראות כיוון שונה לפיזור החגים על פני הלוח העברי. וכך מובא שם (מהדורת מנדלבויס, ניו-יורק תשמ"ז, עמוד 419): "אמר רבי לוי: בכל תודש ותודש שבקיץ ביקש הקב"ה ליתן לישראל מועד (אולי משום שבחודשי הקיץ אפשר

לעלות לרגל ולחגוג את החגים בירושלים): בניסן נתן להם פסח, באייר נתן להם פסח קטן (לאלה שלא בירושלים): בסיון נתן להם עצרת (חג השבועות), בתמוז היה בדעתו ליתן להם מועד גדול, ועשו העגל ובטל תמוז, אב ואלול. ובא תשרי ופרע להם: ראש השנה ויום כיפור והחג (המונח חג נתייחד בלשון חז"ל לחג הסוכות). אמר להם: הקב"ה - לאחרים הוא פורע, ושלו אינו נוטל! תן לו יומו - 'היום השמיני עצרת (חג שמחת תורה) תהיה לכם' (במדבר כט, לה). זה שאמר הכתוב 'תן חלק לשבעה וגם לשמונה' (קהלת יא, ב): תן חלק לשבעת ימי החג, וגם לשמונה - הזהיר אף בקדושת יום השמיני". נמצאנו למדים, שמלכתחילה היו כל החגים מיועדים להיות בתקופת הקיץ, שכן בימים אלה קל יותר לנוע ולבוא לחוג בירושלים. ומי גרם לשינוי? שוב האדם, על-ידי מעשיו!

(המדרש מובא גם בילקוט שמעוני, מהדורת היימן, מוסד הרב קוק תשמ"ו, פנחס כט).

רחל

אביב

עם אכגי השדה בריתי
 לי רעים בְּסֶתֶר הַיָּם,
 וְשִׁיחַת אֵילָנוֹת אֲבִין
 בְּשִׁלְמָה הַנְּבוֹן בְּאָדָם.

והגהו שוב לפני
 מתחש, משדל, מפגים
 ומדליק בלבן מדורה
 בקבץ של בעל-הגם

עונות השנה בספרות לילדים ולנוער - האביב

מאת: ג. ברגסון.

אימתי אנו מונים את עונת האביב בארצנו? כי הרי בהתאם לסיבוב כדור הארץ עונות השנה שונות ביבשות השונות.

אנחנו מחלקים את השנה לארבע עונות כמקובל אצל אומות העולם, אביב, קיץ, שתי, וחורף. ובהתאם לחלוקה זאת האביב חל בחודשים ניסן, אייר סיון, כך גם לפי הערך אצל אבר-שושן (הערך "אביב" במילון החדש). הסופר אליעזר שמאלי בספרו: מחזור הצומח והחי בארץ-ישראל (חלק שני מסדה תשי"ג) גורס שהאביב מתחיל בארצנו בשבט, ואני מצטט: (כל ההדגשות משלי - ג.ב.)

"הרי משבט ואילך באה עליה פתאומית והפריחה חורגת מעל מסגרת, ופורצת בכח איתנים. השטיח הירוק מתגוון בקצב מהיר מיום ליום ומרובד האביב הצבעוני משתטח ומתגלה בשפלה ובהר בכל עשרו והדרו" (ע' 9). אביבה של ארץ ישראל, התקופה הקצרה המבדילה בין ימות-הגשמים לימות החמה מתחיל באדר ומסתיים בהמשכו של ניסן. (ע' 63).

המרבר הססגוני הנפלא, שיד נעלמה אוהבת וברוכה, רקמה וציירה אותו על גבי אדמה חומה-אפורה ופשוטה זאת: אדום של פרג מצוי... ורוד של הפשתה השעירה: פתום לוהט של החרצית העטורה והניסנית הזיפנית. לבן של הקרחון המצוי; פחול של המרגנית התכלה וסגל של התגית המצויה. כל הגוונים שבקשת מעורים ושזורים יחד על-גבי כברת ארץ קטנה ורחויה משלימים זה לזה.

וכלם יחד מכריזים במקהלת צבעים רועשת ודמומה גם יחד מלת קסם אחת ויחידה - "אביב".

אך מהרצאתו המאלפת של מר אפרים רוקח, אנו למדים שיש אצלנו שתי עונות בלבד - קיץ וחורף. (ראה: עונות השנה במקורות).

על-כ"ל פנים, אם נלך לפי המקובל שהאביב מתחיל בניסן, נצטרך לחפש תירוץ לכך, שמשוררים, וסופרים רבים, מקדימים את בוא האביב לפחות בחודש וחצי,

היינו בט"ו בשבט, והמונח אביב צמוד לראש השנה לאילנות ולשקדיה. כך למשל אמיר גלבע בשירו "בתצרנו השזיף פורח", מציין כי מראשית אדר מצפים לפריחת השזיף, ופקעיו הלבנים "שולחים סביבותם קריאות אביב". כל תופעה בטבע נצפית ע"י בני-אדם, משליכה עליהם, משפיעה על אורח חייהם, ומניעה אותם ליצירות בנוסחים שונים, ובעל-אופי שונה, ולכן יש בידינו מוטיבים שונים הקשורים באביב.

האביב מאופיין ברוח אופטימית, הוא סימן להתעוררות, לשחרור, ליקיצה מתרדמה. ואזכיר את ההחלטה בקונגרס הוינאי ב-1848, לכנות את העצמאות באירופה למספר מדינות בשם "אביב העמים", כך ציינו את שחרורם של איטליה, הונגריה, פולין שזכו לריבונות ושחרורם מעול הכיבוש של מעצמות זרות ומשעבוד, האירוע צויין "אביב העמים".

גם אצלנו, בתקופת חיבת ציון, שאבו משוררינו עידוד עם תופעות הטבע, לדוגמא אביא קטעים משירתו של מאנה, מרדכי צבי "משאת נפשי":

"שמש אביב נטה ימה / עד לקצות שמים;" ולאחר שמתאר את זיו תכלילו

של העונה, את שלווה השקט, שהיא משרה על המשורר, הוא אומר:

"מה נעמת תר האביב, הודך מי ישמיע?" ... רוח נואש ישוב יחי, יחשוב רב-

מחשבות / ישאף מרץ רפיון גוי, / ישאף אך נשגבות.

השיר נכתב "בחודש האביב תרמ"ו, ראדושקאוויץ". ודאי לא במקרה ציין מאנה את התאריך בחודש האביב, ולא רשם את החודש הלועזי, או העברי, כדי להבליט שחודש האביב הוא המתאים למצב-רוח של התעוררות ושובו של העם לתחייה. גם ביאליק הושפע מרוח האביב.

בשירו "פעמי אביב" שנכתב בתר"ס (1900) הוא אומר:

"היתה רוח אחרת, על ההר עומדות רגלי האביב"

ומה מתוק האור, ומה מתוק הרוח?

פנים שוחקות בכל, באשר עין תנוח".

נשים נא לב לאיפיונים של האביב: רוח אחרת והיא מתוקה אור מתוק, ובהמשך:

"עוד מעט והשתפכו בפרחים לבנים גם נעורי החדשים, וחלומותי הישנים כי

גם כם נשכה רוח האביב.

ומלבבי המלא כל הגיגי אשיחה ובדמעות מזהירות שחור, יאוש אדיחה. כשם שבאביב השדות מתקשטים בפרחים, גם במשורר יתעוררו נעורים חדשים. כשם שבאביב הכל מתחדש כך יתחדשו בביאליק הכוחות של נעורים, ולא רק זאת, אלא את ההרגשה של יאוש ידית בהשפעתם האביב.

מול החלומות הישנים, יעורו נעורים חדשים.

הסופרים התרפקו על האביב כמשרה רוח חדשה ונעורים ואנו עדים לנושאים, לאנלוגיות ולמוטיבים רב־גוניים הקשורים בעונה זאת.

1) מוטיב הקורלציה והתאמה לו, כאשר תופעת הטבע משפיעה על מצב־הרוח של האדם, וכמו בטבע כך גם רוחו של האדם.

2) אך יש גם מוטיב של ניכור, שהאדם פועל בהיפוך של תופעת הטבע, מתכחש ומתנכר לו.

3) הטרמה לבוא האביב.

4) הסימנים לבוא תופעת הטבע, ותרגומה לתחושות.

5) מלחמה בין העונות.

6) האנשה.

7) תחושת עולם־החי לאביב: בעלי־חיים, חרקים, עופות, צמחים, שמחים לבואו.

8) אטיולוגיה לצמחיה בצירוי הצבעים, לרוב צבעי הקשת.

9) מטפורות בתיאור האביב: צבעים, קולות.

10) אגדות.

11) זיקה בין האביב לחגים בו.

12) פוליטית (אקטואליה) פילוסופית.

13) מערכונים.

14) האביב ומניע לאהבה.

ההשוואות, המוטיבים, הנושאים:

השוואה, קורלציה והתאמה:

לאה גולדברג, בשירה "מקהלה של אביב" נותנת ביטוי מלא לקורלציה ולהתאמה. בשיר זה מספרת המשוררת כי חברו שיר "לכבוד השמש המאיר, ולפריחה".

חברנו בלשון רבים, גם המבוגרים וגם הילדים.

"לך כנור, לרות חליל / כלי זמר לכל ילד".

אך לא רק בני־אדם, כי כל צפור שמחה לשיר ולעלות,

"את שמחתנו שבלב / לכל אדם נתנו".

השירה היא יפה ומתוקה, "ולכל אשר אוהב לשיר / יבוא אל המקהלת".

גם טוביה ריבנר רואה התאמה בין הטבע והאדם, בשירו "הבלבול", הוא אומר:

"איזה יופי, הירוק הירוק יפסה על", הוא יודע שהזמן מצומצם ואין להתמהמה כי

השעה עוברת. ובבית האחרון הוא מסיים שהאביב שבלב משרה שמחה,

כל האביב המטריף צפרים, צפרות אמרתי, כל האביב המטריף בלב שמה.

עוזי פז וע. הלל שמים דגש לצבעים שבעונות האביב. העולם לובש צבעים.
אך מדוע לא תתגדר מעט בשמלתה האדומה הלוהטת כאש. שהרי אביב עתה
וכל העולם לובש מחלצותיו.

האביב יפה במיוחד לעת הבלבול והפריחה "בלופן מחלצותיה עולזת השקדיה",
האביב מקשט את הארץ ביופיה.

וגם אצל בעל־חיים ניכרת חדות החיים וחדוות ההולדה.

"ונולד גם עפר לצביה אמו, עת ההולדה לעופרים. ובאפרים רועות האמהות

הצעירות היפהפיות - אלו הצביות".

אבותינו הקדמונים, כאשר ביקשו לשבת את יופיה של הארץ קראו בשמה "ארץ
הצבי".

אנדה עמיר-פינקרפלד מייחסת לאביב סגולה לחדש את כוחה. בשירה "האביב
הגיע", היא חשה כי אביב הגיע הציפורים כמו שכורות, משוררות, כל זרעון
מתעורר לבשורה זו,

"ונובט, ועולה, ועושה גבעול, עלה/ ומוריק/ וזוהר, ומבריק. והיא מחדשת

בהם את כוחה:

"הכל רן ושר בסך/ מי הזי ולא יקשיב/ לברכת כוא אביב".

גם המשורר מאנה, שהוזכר לעיל, מתפעל מבוא האביב, בשירים שלו יש הרבה
כותרות לאביב: אל שמש אביב, מבשרי האביב, האביב, זכרון ליום ב' של פסח
תרמ"ה [הכוונה לאביב]. מאנה מתפעל מבוא האביב, הרגשתו תואמת את
תופעת הטבע. הוא מייחס לשמש האביב מרפא לכל נפש שרויה ביאוש, בעקבות
החורף הקר.

עתה ישחק לסער, "אלעג לקרה" כי "אור התקוה כל עמל ישפיה".

בשירו "מבשרי האביב" הוא אומר, "אך תיים, אך עונג לנו מסביב, כל היצור
ישש, כל גיא וגבע.

ובשירו "האביב", ממשיך הוא לשיר שיר תהלה לאביב.

כל היקום משנה צורתו. "כל בנף ישיר בתוד קול זמרה", הפרחים - כפנינים, הנחל
יבריק, הרקיע - כבדולח, "אך חיים ושמתה לבשה תבל".

כנפידך אך מרפא לגו ולנפש. יש פה הזדהות מלאה פיסית ורוחנית עם תופעת
הטבע, ותפילה בפיו של המשורר, שהאביב לא יטש ויעמד לנצח.

לא המשוררים בלבד מתרפקים על האביב.

גם הפרוזאיקנים מעריכים את העונה ורואים בה התעוררות ותואמת לשינויים
בחייהם.

הנה קטע מספרו של בני מיטיב מתוך הספר "הטירה שבדרך":

"יום האביב בדרומה של צרפת. רוח קרירה מנשבת, השמש תלויה גבוה

ברקיע. נחבאת מאחורי עננים קלילים דמויי נוצה.
העצים חזרו ולבשו עלים ירקרקים לאחר שלכת החורף האכזרית רננת
הצפורים מתמזגת בצליל זוגי הצאן המקפצות בינות הסלעים, ומלחכות את
העשב הרענן".

עצי הלילך מדיפים ריח בושם בפרחיהם הסגולים, בושם משכר המצמידך
למקומך ומותיר רק רצון אחד בלבד - לפרוש ידיך לצדדים ולשאוף **מלוא**
ריאותיך - אוויר ואביב".

ובאוירה זאת באו למחנה "החדשים". נעים צעירים שנקלטו ע"י הוותיקים
במוסד. האויר של אביב ואווירתה ודאי עזרו לקליטתם והסתגלותם של
החדשים.

(2) ניפור

המוטיב של ניכור משמעותו, שהטבע משפיע בהיפוך על המקובל, ניקח לדוגמה
את "משירי החורף" של ביאליק.
הקור והאפרוריות של עונה זו משפיעים על הלוך - רוח קודר, אך בשירו אומר
ביאליק.

צינת בקר, צריחת עורב/ העירוני ואיקצה
ואיני יודע למה פתאם/ שמחת חג עלי קפצה.

ואיני יודע מי זה זרק/ טפה זכה לתוך לבבי

ביאליק חש שמחה. אבל תחושה זאת הרי מנוכרת לתופעת הטבע, והוא עצמו
מתפלא על - כך.

הביטוי "ואיני יודע", חוזר על עצמו מספר פעמים, כלומר הוא עצמו פילל למצב
רוח שונה ואינו יודע משום מה קפצה עליו שמחה זאת?

(3) הטרמה של האביב.

משוררים רבים מקדימים את בוא האביב לט"ו בשבט. והסימנים לכך הם
פריחת השקדיה.

בשיריה של ל. גולדברג "מזמור אביב" היא מתארת את בוא האביב. קודם כל
דפקו גשמים שלושה ימים על לב האדמה. הגשמים שדפקו לפי מזמור האביב
הוא המלקוש, והמלקוש הריהו בסוף עונת הגשמים של החורף.

השורש הוא לק.ש. פירושו איחור, והוא בין הגשמים האחרונים. וכך בחומש -
ונתתי מטר ארצכם בעיתו - יורה ומלקוש (דברים יט"ד). "יורה בכסלו, ומלקוש
בניסן, וגשמים באמצע" (ויקרא רב ל"ה) אבל ל. גולדברג מקדימה את המלקוש
לאדר וליד זה היא כותבת:

"ושקדיה יפהיפה/ לוחשת ועונה:

אני השכמתי באביב/ אני הראשונה.
בשירה "המלקוש" מתארת לאה ג. את הדודה, שיושבת ומקשיבה לקולות שבגן,
הרות אינה נושבת ובכל זאת נשמעת המולה והיא שואלת:
"מה מליל?"

עונים לה: המלקוש/ המלקוש כאן מטיל " גם לצמח גם לעוף".
זו סימן טוב הוא/ סימן טוב
"ונרדמת בקינה/ הדרורה הזקנה/ ונרדמת וחולמת/ על אביב שבגנה.
גם בשירה "היקינטון" הוצו הפרחים בגנה, וגם - זה סימן לאביב. המשוררת
מקדימה איפוא את בוא האביב וסימניו - המלקוש והשקדיה.
אך היא לא היחידה. גם חגית בנימין מקדימה את בוא האביב, בשירה
"שקדיות" היא שרה: **ושב שבת/ אביב של שבת/ אצלנו בחצר/ היקינטון נבט**.
היקינטון והשקדיה סימנים לאביב, ומטרימים אותו.
גם אלתרמן מקדים את בוא האביב.
בשירו חג האילנות נאמר בין - היתר:

"ראו שנה וגם שפטה/ מי יפה בה כאביב?"

והוא משיב: בן אדם	ציץ פתח
שימה לב	ניב הניב
העולם	אור ניתן
מלבלב	זה אביב.

ובהמשך:

"אביבנו הטוב - טוב".

...האביב שמע ויט את/ פיו אלינו וילאט

זה היום לי יום הולדת/ חמשה-עשר בשבט.

אלתרמן מזדהה הזדהות מלאה עם האביב, הוא מרבה בשיר להשתמש בגוף
ראשון גם בתיאור את האביב, כמשקיף, וגם בהתרגשותו בהשתמשו בתיבה:
נאמר, **נשיב, אביב שלנו, אלינו, הצאנו ומסיים בקריאה "הוי אביב"**.

4) סימנים לבוא האביב.

לאה גולדברג בשירה "יש לי סימן", מצביעה על סימן שהוא בטבע וסימן שהוא
בידי אדם.

"כשפורח השקד והתפוח מלבלב" - זה סימן שהאביב כבר בא.
יש סימן נוסף: "כשקונים לי סנדלים... כשאגוזים מקשקשים, כשמכשירים את
הלבבות ומכשירים את הכלים", כשיוצאים לחוץ בשרוולים מקופלים,
כשמתחילים לרקד וגם לשיר ללא סיבה"
זה סימן שהאביב כבר בא.

הקורלציה בין תופעת הטבע ובין תחושה של האדם כאן מלאה. השמחה הבאה לידי ביטוי בריקוד ובשירה ללא סיבה - פירושו מתוך אינטואיציה ללא גורם הגיוני - הוא סימן לבוא האביב.

גם לדוד אגמון סימנים לאביב המתקרב.

בשיר "בין גשם לגשם" מוצא הוא סימנים, כולם בתופעת הטבע, כלומר סימנים חיצוניים: השמש צוחקת בים הטיפות. הסביון בצדי הגדר, פרפר מרחף רפרופים, "בין גשם לגשם, חיוך רך ראשון/ חיוך האביב בגני הקטן. לאנדה פינקרפלד־עמיר יש סימנים אחרים.

היא מסתמכת על הדבורה ש"ממהרת, מתעופפת/ מפרחים עסיס אוספת", הדבורה מזמזמת בפזמונה זום־זום־זום, ועוסקת במלאכתה המתוקה, זהו סימן שהאביב הגיע.

גם לייב מורגנטו בשיר "אביב" חש את יופיה של העונה. הוא שמוח על תבל שטובלת בשמש וזיו, ומשתף את הילדים התביבים בהתרגשות זאת. הסימנים שלו נראים לעין וכל ילד יכול להרגיש בהם.

"מוריק השדה, הפרח פותח את עלעליו, כל ניצן ופרח מציפים את העולם באלפי ריחות, הדרורים בונות קינן". אמנם, סימנים אלה, לדעתו מופיעים בניסן, אך גם כאן ההתאמה שלמה. והוא פונה אל הילדים:

אתם אור־הזיו היפה באביב / היו לי בריאים, ילדים, עם חביב.

בשיר אחר "גני", מתאר הוא את מעשיו כש"אך הגיע האביב".

הוא זרע ירק, העמיד דחליל, משקה פעמים, ומדמיין: מה יהיה כאשר הכל יבשיל: הוא יקלע זר - שפר לאמו ואביא גם למורים/ זר לבית הספר.

נראה לי כי זו אחת הפעמים שהבודדות שהמשורר מזכיר גם את המורים ובית הספר בשמחת האביב.

התרגשות גדולה מובעת בשירה של אילנה אבן - טוב - ישראל. בשירה "האביב הגיע", המשוררת מתארת את בואו "צבעוני ורועש".

היא מפרטת את הצבעים בהרמוז לחמשה מצבעי הקשת: צהוב, ואדום, וסגול, וכתום, וירוק. התרגשותה כה חזקה, שבא לה לרוץ ולצעוק כמשוגע והלב שלי אותו/ כל כך מתרגש.

אנדה פינקרפלד־עמיר, מטילה ספק אם האביב כבר בא?

בשירה "גם האביב בא", שואלת שאלה ריטורית ומשיבת: כן וכן, וסימניה - "דחש בשדות... כל עץ נדדס/ משנתו נעור קן"... ופקעים דפים־דפים" קמים לברכו.

ימימה טשרנוביץ־אבידר בסיפורה "אבא של נירה חוזר משבי" מבליטה את העובדה, שבמעברים מעונה לעונה, אין תקופת ביניים אלא המעבר מתרחש באופן פתאומי.

"ואז פתאום בא האביב. מבעד החלון האירה השמש את החדרים...
נירה הביאה רקפות ראשונות שצמחו כגינה... תודה לך נירה שלי, הנה
פורחות הרקפות, סימן שהאביב הגיע, אולי יגיע גם אבא שלנו".
האביב משליך על האדם רוח של תקווה. עם בוא האביב אולי יגיע גם אבא.
גם יונה טפר מתארת בשירה, "איך העונות מתחלפות". את התחלופה כמעט בלי
להרגיש, "בשקט, זה כלל לא מרגיש, עד שפתאום רואים שקיץ בסתו פגש".
התחלופה אינה מורגשת, עד שלפתע רואים "שיש בקר. חדש", כך גם "בין החרף
לאביב, יבשו השלוליות סביב".

יונה טפר שואלת מתי הן מתחלפות ובכל זאת "תמיד מגיעות בזמן"?
אף ילד לא יודע לענות.
מצב רוח טוב, והרחוב שנראה חגיגי, מתאר גם גדי טאוב בספרו "דברים שאני
לא מגלה".

"הילדים שיצאו במכנסים קצרים, סימן שהגיע האביב, יורדים לרחוב, הולכים
לאט ולא ממהרים "לשום מקום".

עדין בצל העצים קריר, ובצאתם מן הצל - נעים.

ככה כל הדרך: "קריר נעים, קריר נעים".

בחצר אחת חש הילד "ריח של שבילים ושל אדמה". הסימן לאביב הוא גם
מוחשי, ריחות, הדבר שחוזר אצל הרבה משוררים. וכדי לחוש פיסית את האביב
תלש הילד חתימה מגבעול ולעס את הקצה שלו. התחושה של האביב היא גם
גשמית.

תחושת האביב המוחשית מופיע גם אצל מיכאל דשא.

בשירו "כל פרח הוא שיר", מבליט דשא את הריח של הפרחים.

הנרקיס למשל צוחק. ו"זודע הרחק / בצלילי בושם טוב".

כל "פרחי השדה / מזמרים ונוגנים / ניחוחות וגונים / לישש, לצעיר, כל פרח
הוא שיר.

5) מלחמה בין העונות.

מירה מינצרי-יערי, בשירה "מהסוף להתחלה", סוקרת את עונות השנה ואומרת,
בשם הדובר בשיר, שהוא דוקא אוהב את כל עונות השנה במידה שווה.

הוא מתחיל בסתו ומסיים בסתו.

הדובר מתחיל בסתו, כמקובל בלוח העברי, בראש-השנה, כי בסתו יש חגים.

הדובר מחזיק בדעה שהמעבר בין עונה לעונה הוא פתאומי. "ובפך החורף בא".

ובאביב הגשם מפנה מקומו לקיץ, "שמחזיר חופש גדול וארוך וגם אור". ומכאן

מחשבות שהסתו יחזור.

מינצרי-ערי מעריכה את העונות הן מפאת תופעות הטבע, והן מפאת שאנשים קבעו את האירועים החשובים בה.
בשיר "שנה בשנה", מציין דודו ברק את ארבע עונות השנה. סתו - כסף / ואביב - הזהב / וחורף - העב/ וקיץ - האש.
בלחה אמיתי בסיפורה "איך בא האביב לארץ" מקדימה את סיפורה במלחמה של העונות:

"הקר והחם הם שני כוחות חזקים מאד ואינם יכולים לחיות יחד בשלום".
הם נלחמים זה בזה כדי לכבוש את הארץ ולמשול בה.
הם מנצחים זה את זה, וכאשר החום מנצח בא הקיץ, לשניים אלה יש עוזרים, לחרף - עוזר ושמו סתו, ועוזרו הנאמן של הקיץ - הוא האביב.
בלחה אמיתי מספרת על המלחמה בין החרף והאביב, ויש בסיפור גם תיאור, מה קרה בטבע לפני בוא האביב וכאן משולבת היונה שרגילה למלא שליחויות.
ועוד סיפר המספר על תחרות בין העונות, עודד גיורי בשירו "רונית אוהבת את האביב" מספר שמכל עונות השנה רונית מעדיפה את האביב, והיא מנמקת את אהבתה זו בגלל פריחה, בגלל הריחות הנעימים מהפרדסים, אף שהם רחוקים, היא אוהבת את האביב בגלל הטיולים בהרים ובעמקים יחד עם הוריה.

6) האנשה

כדי להמחיש את תכונותיו של האביב, נוקטים הסופרים גם אמצעי האנשה דשא בשירו "ניחוח הרתם" מיחס לירגזי אפשרות של פציחה בשיר.
הרקפת פקחה את עיניה הורודות, כלנית מתיפיפת בגבעות, במורדות.
דבורה בן-נר בשירה "קונצרט בגן" מספרת שהאביב הגיע במפתיע לביתה של הדוברת ובידו זר פרחי-זהב.

וכאן מתפתח דיאלוג בין הדוברת והאביב.
היא שואלת למה אחר לבוא והאנשים כעסו, וממשיכה אם הביא מתנות, והוא משיב - ודאי - תכלת שמים, פריחת ההדרים, זמירות הצפורים, פל בשמי הגן, ומונה בין היתר את כל האיפיונים החיוביים של האביב. "האביב אמר ונעלם", והדוברת משערת שהוא הלך לבשר לכלם כי סוף-סוף הגיע.
גם זרובבל גלעד ב"רוח אביב" מתאר ש"הרוח נשק לעיניי ופרח".
מעבר לחלוני צחק פרח אדום, ושיד פרח מתוק כרמון.

7) תחושת עולם החי

לא רק בני-אדם שמחים לבוא האביב. כל היקום, אף חרקים וצמחים מקבלים

אותו בסבר פנים יפות. מיכאל דשא בשירו "הננס עם הפנס", מתאר את ליל האביב כך:

בחוף זורה ליל־אביב, ובחלון מאיר בחורי התריס פנס.

זו תולעת־אור לילית / שקוראת רק לה / גחלילית.

ובסיפור "הדבורה והגחלילית", מלאות ברגשות שמחה של החג - חג האביב, המון חגבים, זבובים, פרפרים וחימושיות התעופפו, זחלו וצלצלו בשדה הירק.

ועוד דוגמא: מלכה וינריב בשירה "האביב", מדגישה ש... "הפרפר הפרת חי / מתעופף על הר וגיא, כי הגיע האביב / העליז והחביב".

בשירה של ניצה סיון, "אביב", הדוברת אינה יודעת למה לבה רוגן וכל־כך טוב לה. הציפור פתרה את החידה: "הרי זה אביב". וכך בשיר "רוחות אביב", ראשה

הסתחרר, היא הרגישה רטט מוזר, ציוץ צפורים בחלד. תרצית צחובה פרתה:

"החורף חלף / אביב בי נכרך / ...אך טוב לי כל־כך.

8) אטיולוגיה לצמחייה בציורי הצבעים

מלכה פישקין בשירה "רות שובבה" שואלת: "התדעי מאין באו כלניות אדומות?" ומשיבה: "בהרי יהודה / לחמו גיבורים / הם שפכו את דמם, / והשאירו שם כתמים.

"אך האביב בבואו נתן צו" וצמחו תחתיהם כלניות אדומות".

9) מטפורה

"הבשם הענוג / מופר על ההר", מה מקורותיו?

זרובבל גלעד יודע להסביר: "זה ריח של שמש, וגשם ואור בגביע צחור, זהו הכרכום.

והחג בגלבוני, מהו החג? שלש סיבות להרגשתו.

1) הכלנית האדומה כדגל אדום, ועשב צעיר ירקרק.

2) כי שמש מסביב ורוח אביב וכלנית בגלבוני.

3) כי משהו טוב מרגישים הבחורות והבחורים בשדה, ואור בעיניהם כל אלה משרים אווירת חג.

ומיכאל דשא בשירו "האביב שלנו" מאפיין את האביב בהאנשה, במטפורה: האביב הוא צחוק, ושיר האביב הוא בצחוק של ילד קטן (האנשה), האביב הוא חג כלולות האדמה (מטפורה), האביב מתגלה בצחוק החרציות.

10) אגדות

מי שאינו מסביר תופעה בריאלית, או שאין לו הסבר, או שאינו רוצה בכך - פונה לז'אנר של אגדה.

חגיגת בניזמן, בשירה "אגדה על כחול ועוד", מתארת את הדובר כמי שעיף בכפר השלו. הוא מרגיש עיפות, פתאום יש לו תחושה שהוא נזרק כילד אובד ושואל את עצמו לשם מה?

ניתנת התשובה הבלתי־ריאלית.

בלילה ההוא של פגישת אוהבים, נשרו שלושה כוכבים. הם יוצאים לשליחות לחבר את הקשר של החוט, כי חסרה לדובר השייכות.

ובגמר שליחותם ינצחו במחובר בחולות המדבר, ובתוך החולות יצמחו פרחי בר, ושדה מנומר באמנון ותמר.

וכשם שאמנון ותמר לפי האטיולוגיה מחוברים כך גם ימצא הדובר את חוט השייכות. גם זרובבל גלעד נזקק לאגדה, בשירו בשם זה האגדה שלו תספר את תולדותיה שצמחה בהרים הכחולים. בשמעו את האגדה מחליט הילד, כשיגדל, לרכוב על טרקטור עם אביו לשדה הכחול, ויזרעו חיטת־זהב שתתן מאה שערים בין כחל ההרים.

11 זיקה בין האביב לחגים שבו

באביב אנחנו משופעים בחגים:

ט"ו בשבט, פורים, פסח, יום העצמאות, ל"ג בעומר, שבועות.

ביניהן חגים שהם מוכתבים במקרא, וביניהם חגים שנקבעו בהיסטוריה מאוחרת של עם ישראל.

בשירתנו לילדים, וגם למבוגרים, יש שפע של יצירות המתייחסות למאורעות אלה. עדולה מקדישה מפרי עטה לחגים - לט"ו בשבט, "המדליק מדורות בהרים" ומוסיפה: "אל תאמרו שקדיה לבנה אינה אש". ועליד המדורה מגיעים אלכנסנדר זייד והשומרים, וכל הכיתה - יוחאי, רועי, אילן - יושבים ומזמרים ושאר הגיבורים מתיישבים אתם.

ובחג השבועות חג קצר ושמות לו רבים: יום הביכורים, זמן מתן תורתנו, חג הקציר, חג השבועות, "שמות - ממש אוצר / לחג כל כך קצר". צריך היה להקדיש לו לפחות שמונה ימים.

גם אנדה מקדישה לחגים משיריה: בפורים מתהלכים ברחובות בעלי־חיים, "אי אפשר בלי מסכה", כי "פורים! כל העיר שמחה".

לאה נאור בשירה "איך קוטפים ירק לשבועות", הילדים שיצאו לקטוף ירק לשבועות מתעייפים, והאביב כמעט משכיח את מטרם.

עודד בורלא מספר על ויכוח של הפינגווינים על ל"ג בעומר. בהרחיקו נדוד הפינגווינים אינם יודעים מהו ל"ג בעומר, לבסוף מחליטים של"ג בעומר שלהם בתחלקה.

עמנואל יפה, בספרו "מיקי מהו ואליהו", מקדיש שורותיו לט"ו בשבט והבאת

ביכורים, וכך ימימה אבידר-טשרנוביץ מקדישה מיצירותיה לחגים, וגם מירה מאיר (ט"ו בשבט) וישורן חיה (ל"ג בעומר). מלכה וינריב מקדישה לחגים שירים רבים, כגון: ליל הסדר, שולחן ערוך, מפה לבנה, הלילה הזה מה נשתנה? יש לי יום הולדת, יום הולדת למדינה. יש בין הסופרים שמסבירים את תולדות החג ומהותו, ויש שקושרים אירוע מחיי הילדים בזיקה לחג. אבל כמעט אצל כולם האפיז הוא הדומיננטי.

12 פילוסופי ופוליטי

א.א. מילן בשירו "בקר של אביב" שואל בבית הראשון "לאן אני הולך?" והתשובה - זאת בדיוק איני יודע.

חמש פעמים שואל הוא את השאלה בשיר, ובכל פעם התשובה אינה ברורה, וכפי שהוא אומר "באמת איני יודע", לפעמים התשובה תלויה במצב-הרוח של האביב, מתהלך הוא סביב העננים ששטים, אמנם רחוקים הם, אך מה זה משנה? בתשובה על שאלתו עונים לו הצוקים, הציפורים, והרות "שנושאת אותו אי-אן". בסופו של דבר, אומר מילן: "לכל מקום, לכל מקום, זה כלל אינו חשוב".

אם תרצה, בבוקר אביב, מצב הרוח שלו כה טוב והשקפתו אופטימית, שבכל מקום יקבלוהו בסבר פנים יפות. אך יש לשער שתפיסתו זאת ודאי נובעת מבוקרו של אביב המשרה רוח טובה, ויש בשירי אביב המשפיעים על עמדה אקטואלית, שאפשר להסיק ממנה זיקה ישירה לחיי חברה ופוליטיקה.

בתקופת חיבת ציון, אומר המשורר מאנה במשאת נפשי בהשראת תור האביב:

תקות אנוש כי תבאנה	שם שר, מת הלוי
יום אל יום יביע	שם על שדמות בר ופרי
הה מי יתן כנפי יונה...	חיש יחשך כאבי
או אעופה, אסע קרמה	

הגעועים לציון ישכבו את כאבו, ותקות אנוש, שמובעת יום יום, אולי תתגשמה. ליבמן בספרה "סוס עץ ושמו זריז", מתארת ילד ואמו על סף בוא האביב: הם מביטים בפרחים הורודים שעל השיח המיוותם. הילד ידע: החורף חלף והאביב בא אל חצרות הגטו. מובעת פה זהות בין האביב והחלום: "כשאך יגיע יחזרו לא"י"

וגם בשירו "מתי יבוא אדון אביב" של מיקי מלך שאלות רבות למחבר: מתי השמש תלטף, מתי ירח של זה בשמי אביב יפרח? מתי על-פני המדשאות

אלפי פרחים יקיצו? אם יבעירו מדורה גדולה ואליה בלי־נשק ימטידו! הן במדורה גורלי וגודל כל קרובי ועמי.
הוא מבקש שהמדורה תגלה לו את העתיד הנסתר ממנו, והסיום הוא "שלוש", אם רק פניה יקדימו, באהבה.

13 מערפונים

ב- "מחזה להופעת הכלניות", ממחישה אנדה את בוא האביב.
גיבורי המחזה הם:

עפרות האדמה, הזרעון, קרני החמה, הפרח ורוח חזקה. בדיאלוגים מנסים עפרות האדמה לשכנע את הזרעון כי האביב כבר בא. הזרעון שואל בספקטיות: "איך אאמין ואיך אדע/ כי האביב אליכם בא?"
וכך מתנהל ויכוח בין כל הגיבורים, ובהתערבות הפרח, ברוח אופטימיות, כולם רוקדים מסביב לכלנית.

לאחר שקרני החמה מגרשת את הרוח:

"פרח אדם/ ראשך לרם/ עיניך פקח/ וצמח ופרח/ בבוא האביב/ יחדיו נשמח"

14 האביב ומניע לאהבה

האנשים הם כמו פרחים

גאים - כמו הצבעונים

שמחים - כמו החרציות

מסובכים - כמו הפילדנדרום

עצובים - כמו החמניות (ראש מורד)

וההתנהגות כמו בפרחים - האהבה וההפרייה.

נתן יונתן בסיפורו "אביב" מתאר את יחסיהם של בחור יפה־תואר בשם בני, ונערה יפה־פיה גלית, וזוהי תמצית הסיפור.

"היה אביב בארץ... לחיות אביב יכולים רק בני הנעורים. ילדים רצים רק בשלוליות אחרונות שהותיר הגשם האחרון. משתכרים מריחות השדה ואל האהבה טרם יגיעו.

באחד הלילות היפים והבהירים ליווה בני את גלית הביתה.

גלית לא ידעה מה פשר הטיוול של חצות, אולי נמשכה בקסם נערותה אל יפה התואר. בשעת הפרידה בני ביקש את ידה של גלית לומר שלום, גלית לא רצתה בזאת, אך התייבשה, הוא אחז בה ביד גסה נמשכה אליו ונשק לה על פיה.

במכתב של גלית כתבה:

"מאותו הלילה פג טעמם של החיים. אולי אתה לא כזה, אבל אינני יכולה להאמין עוד באהבה, אינני מאמינה לגברים. עוד טעמה המגעיל של הנשיקה

דבוק בשפתי והמים לא ירחצוהו. לא, אחי, אינני יכולה עוד לאהוב, אינני יודעת
אהבה מהי".

ביבליוגרפיה:

- דוד אגמון, ניד ענף וענף, הוצאת המחבר 1988. שטי ספינתו ברוח, ירון גולן.
אדר תמר, לאן נעלם הרוק, מעריב, תשמ"ו.
אדמה אדמת, מבחר שירי א"י, עוזי שביט, טוביה ריבנר, אמיר גלבע, רן עדי (עזריאל אוכמני),
לוי בן-אמיתי, דודו ברק, ספרית פועלים 1985.
אילנה אבן טובי-ישראל, זנבה האדום של הקשת, "כתר", 1983.
אלתרמן לילדים, הקה"מ, תשל"ד.
אמיתי בלהה, יגאל וגוזל, יזרעאל, 1971.
ביאליק ח.ג. כל שיר דביר תשל"ג.
בזימן חגית, אגדה על כחול וורוד, מודן, 1989. ילד בערך, דומינו, 1991.
גולדברג לאה, יש לי סימן, מתוך חג לי, מסדה, 1976. מקהלה של אביב, מתוך צריך קטן, ספרית
פועלים 1978. מה עושות האיילות, ספרית פועלים, 1981.
גיווי עודד, כבר הגיע האור, הוצאת תל-אביב, 1989.
דשא מיכאל, טוסו בועות למרום, יסוד, 1980. כל פרח הוא שיר, יזרעאל, 1979.
הראל נירה, אוסנת ואני, מסדה, 1973.
וינריב מלכה, יש לי יום הולדת, "יסוד", 1977.
זרובל גלעד, אגל טל, הקיבוץ המאוחד, 1958.
טאוב גדי, דברים שאני לא מגלה, כתר, 1990.
טנא-טילס רות, טיס נולד במושבה, יהושע צ'צ'יק.
טפר יונה, רגע שקשה לשכוח, הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב.
טשרנוביץ-אבידר ימימה, רכב אש, ברונפמן 1979.
יונתן נתן, ועוד סיפורים בין אביב לענף, ספרית פועלים.
ליבמן אירנה, סוס עץ ושמו זרית, מסדה, 1988.
מאיר מירה, מסיבה של עננים, כנרת, 1992.
מיטיב בני, הטירה שבדרך, ע"ע 1980.
מאנה מ.צ. משאת נפשי, מתוך כל כתבי, תרמ"ח.
מורגנטוי לייב, עץ הכוכבים, יסוד, תשל"ח.
מילן, פעוטים היינו, מחברות לספרות, תשכ"א.
מינצרי-יערי מירה, מתחיל בקצה ונגמר בסוף, כתר.
מלץ מיקי, מתי יבוא אדון אביב, הוצאה עצמית.
נאור לאה, מתוך חג לך, איד קוטפים ירק לשבועות. מסדה, 1976.
עדולה, איש הזמן, מסדה, 1987.
עמנואל יפה, מיקי מוח ואליתה, רשפים, 1974.
עמיר-פינקרפלד אנדה, אני שר מאושר, מדה, 1973, שירי ילדים, דביר 1955.
פז עוזי, ע. הלל, אלה מסעי ענת, ממטולה עד אילת, מסדה, 1980.
פישקין מלכה, רות שובבה, אני-לא, 1970.
קדם גאולה, ושמתח בחנך, יזרעאל, 1975.
שחרור ציפי, אהבה ממבט שני, דביר כצמן 1992.

קִיץ בַּסְפּוּרוֹת יְלָדִים

מאת: ירדנה הדס

ילדה ושמה שני לב, בת 9, ממשותתפות החוג לכתביה יצירתית בגבעתיים, כתבה שיר על עונות השנה. בדברה על הקיץ, היא אומרת:

הולכים לים	"שמש חזקה,
ואז יש לי מין הרגשה	שמקבלים ממנה מכה
מאוד חמה ותשושה	(מכת חום בגב, גם הראש קצת יכאב)
ובשעות אחה"צ אמצא תעסוקה	מזכירה לי את הקיץ החם,
ארוץ לקנות לי גלידה מתוקה..."	בו כלם

שמש, ים, תשישות, חום - וכנגדם נחמת הממתק הקר ו"אני", האני הדובר בשיר, כמובן - במרכז.

הקיץ עומד בסימן חגיו, כמובן. אליהם מתייחסים רבים מן הכותבים. חג השבועות, ל"ג בעומר, וחגיגת סיום שנת הלימודים מעסיקים מאוד את הילדים. תשעה באב - יום שחרב בית המקדש - זוכה אף הוא ביצירות רבות הכתובות לגילאי בית-הספר - אך לא באלה אעסוק הפעם, נשוחח על כמה מאפיינים המתייחסים אל הקיץ כעונה, כפי שהתייחסה אליו שני בת התשע. בפתח חוברת "דבר לילדים" מיום א' בתמוז, תרצ"ח (ה-30 ביוני, 1938) מופיע, בלווית ציורו היפהפה של נחום גוטמן, השיר "ככלות הלימודים". השיר, בן ששה בתים, גדוש שמחת שחרור, קריאה להרפתקאות אמונה שהכל מצפה לילד התר, המטייל, והחוקר.

הילד הכיט ולפתע נגלה לו:	"הנה המולת בית הספר נפסקת,
היום הוא חפשי ודרכו לפניו,	הילד יוצא אל הרחוב הקיצי.
האופק הזה, השמים הללו	בכביש מעולף מכונית משכשכת,
פותחים שערי העולם הרחב..."	בחום צהריים נלאים העצים

חוויה של שחרור ופתיחות, המתבטאת באמצעות אמפיבראכים רוניים, מילות פתיעה וגילוי ("יוצא אל" "הביט ולפתע נגלה לו", "הוא חפשי ודרכו לפניו", "האופק הזה, השמים הללו", פתיחת "שערי העולם הרחב", "כל דרך קוראה וקורצת לו עין", "כל הר מפתה ומשביע עלה!" - עד כדי כך ש"אולי הוא יקום וילך עד אפסים" ולא ימסר העולם המלא..." "והכל מחכים לבואו".

השיר מזכיר במידה רבה את שירה של לאה גולדברג עצמה, "עם ספר על שפת הים", שבו -

"קוראת הילדה ודפי אנדות פותחים שערי ארצות אבודות".

עורכו של "דבר לילדים", יצחק יציב ז"ל, שאהב מאוד - ובצדק, את שירי לאה גולדברג, חשש כנראה מעט מהשפעתו הצפויה של השיר "ככלות הלימודים" על ההרפתקנים שבין קוראיו, הוא תוכף לשיר (מיד לאחר חתימת המשוררת) את רשימתו (או רשימת אחד מן הכותבים הקבועים, שכן אין חתימה ואין שם הכותב נזכר בשוליה), ובה נאמר מפורשות:

"ימי החופש השנה אינם ימי טיולים חופשיים לשוטט בארץ, כרגיל בשנות שקט. עלינו איפוא לסדר את החיים בימי החופש, להפיק את התועלת הגדולה ביותר במקום מושבנו הקבוע. אפשר לראות הרבה דברים חדשים גם בסביבה הקרובה שלנו אם אך יודעים להסתכל בה יפה...".

אכן, "גדול העולם ורבה המולדת / והכל מחכים לבואו!" (של הילד) בשירה היפה של לאה גולדברג, אך מצב הבטחון בארץ מכתובי זהירות בצד הצו הנפשי - הילדי, המובן כל כך, להרחיב אופקים. ה"ספר על שפת הים" הוא אחד האמצעים לעשות זאת. דפי האגדות "פותחים שערי ארצות אבודות" בלא הסיכון המיותר המתלווה לטיול, המשוחרר מדאגה ומהשגחה...

אין חדש תחת השמש, מסתבר מן העיון הקצר והמוקדם הזה, מן המתח שבין החלום המכונף המשוחרר מתחושת הסכנה, שבשיר, ובין הריאליה האקטואלית, בתשנ"ג כבתרצ"ח. הרשימה "עם ימי החופש" באה אפוא כהשלמה המחזירה אל המציאות את קוראו הצעיר של השיר "ככלות הלימודים" היא מלמדת - בלשון זהירה - זהירות.

ביצירות רבות, העוסקות בקיץ, משולב מוטיב זה, ולא תמיד בהקשר עם הצורך במודעות ביטחונית לרוב מוזכר המוטיב בהקשר בטיחותי, בנושא האחריות האישית:

סיפורו של יוסי מרגלית "חופש בלי מזל" עוסק בבילוי הקיצי:

כבר בפתיתו מצהיר הדובר:

"מהו העיקר בחופש? העיקר בוא לנסוע להתרחץ בים" הדובר בסיפור הוא ילד בן למשפחה חקלאית, הטרודה במשקה אם המשפחה עסוקה - כמובן גם במשק הבית והילד שהובטח לו כי אמא "יום אחד תמצא לה פנאי ותיקת אותי לים" חש עצמו מרומה ומקופת.

במבט לאחור הוא מתוודה: "אני חושב שנעשיתי קצת ילד רע, כי בלבלתי לאמא את המוח בבית וצעקתי מתי כבר ניסע ומתי כבר ניסע, ושהחופש יגמר ולא ניסע בכלל!"

הסיפור אמין מאוד, קוצר-רוחו של הילד, האגוצנטריות האופינית לבני גילן, התחושה ש"חופש כזה איננו חופש כלל" כל אלה מכשירים את הקרקע לקראת קבלת הפתרון המזדמן לאמהות שבכפר: זיוה, שהיא בחורה "חכמה וחזקה" ובנוסף לכך "מתעתדת להיות גננת", מוכנה לקחת את הילדים לים...

סופו של הסיפור הוא טראגי-קומי: יאיר, אחד הילדים, ש"נמאס לו להתרחץ בים", יצא לו לבדו בלי רשות, טייל, פגש איזה חבר של בן-דודו ויחדיו הלכו לאכול גלידה בבית-קפה אחד" - גרם לבהלה. הילדים חשבו שטבע: זיוה התחילה פתאום לבכות בקול רם, כמו ילדה קטנה, המציל צעק ברמקול וחיפש את הילד הנעלם - וסופו של דבר:

"זיוה לא רצתה עוד לקחת אף ילד לים, וכל התכניות היפות התנדמו כמו חלום"... התנדפות של התכניות היפות, העמידה מול תוצאות שעשועי הקיץ על סכנותיהם מופיעים בסיפורי קיץ רבים. ראשון לדומים לסיפורנו זה הוא "תחרות בחול לוחט" אף הוא מאת יוסי מרגלית.

משירי הילדים העוסקים בפניו המרובות של הקיץ מזווית אחרת לחלוטין; בחרתי להזכיר היום את "פרווה בחמסין" מאת אנדה אמיר.

אנדה, שאהבתה ל"שירת החפצים" המקיפים את הילד באה לידי ביטוי, מקדישה את שירה זה לצעצוע הפופולארי, לדובון. היא מעניקה לו את רשות הדיבור, ומעמידה אותו בסיטואציה, המרומזת בשמו של השיר:

"הדובון כה מסכן / התאונן והתלונן: / לבובות יש שמלות / לימות קיץ קלילות, / וחמות לימות החורף, / ועלי להתעטף, / להתעטף היטב היטב / מן הבטן עד העורף / בפרווה העבה. / לו לפחות היו תופרים / לפרווה כפתורים, / ויכולתי להוריד / אותה ביום חמסין מטריד!"...

מוטיב הלבוש, העשוי לשמש מקור לטירדה ולא־נוחות, אם אינו מתאים לעונת השנה, אינו ייחודי לאנדה בלבד. יתרה מזאת, ראית הפרווה כפריט לבוש שניתן להסירו מופיעה לא אחת בסיפורת ובשירה לילד. די אם נזכיר בהזדמנות זו את "פרעה תושיהר", חתול האשפתות בעל לב הזהב של נורית יובל, הפרוש "מעבר פסייה" מפרוותו על פני הכביש, על מנת שהילד רון יוכל לחצות בבטחון...⁴

בעייתו של הדובון שבשירה של אנדה נפתרת בדרך, שהוא עצמו הציע בדברי תלונתו: "הבובות טובות לבב / מאוד ריחמו עליו" / והן רוקמות לולאות בפרוותו וקובעות בה שורת כפתורים "צבעוניים וגם שחורים" מעתה יוכל הדובון להסיר את פרוותו בשעות החמות...

אך אמינותו של השיר נשמרת בדרך ההומור, המיוחד לאנדה: למה אפוא אין אנו רואים דובוני צעצוע המסירים את פרוותיהם בימי חמסין?

"הדובון הביט נלהב / בלולאותיו וכפתוריו / מאשר נוצצו עיניו / לבש מהר את

הפרווה / הביט בראי בגאווה / ולבובות סח בדמעות: / פרווה כזאת / לא אוכל עוד / אפילו בחמסין לפשוטו!"

משמע, לעתים זקוקים אנו לתשומת לב יותר מאשר להקלה פיסית... ואולי: לא פעם חשובה לנו חזותנו החיצונית יותר מנחותנו הגופנית... עם החיוך באה גם ההכרה בחכמתו של הבורא, שהעניק פרווה לבעליה ושם מקומה. קבלת עצמנו היא פועל יוצא של הכרה זו. הרי הדובון אוהב לפתע את פרוותו, גם בימי חמסין, ברגע שמשחו גרם לכך, שתמצא חן בעיניו.

..ודומה שאי אפשר לסיים סיור ספרותי חטוף זה בלא להזכיר סוגה ספרותית² נוספת, שראשון כותביה לילדים למיטב הכרתי הוא זרובבל³ רשימתו של זרובבל, "אלול", הופיעה לראשונה ב"דבר לילדים", כרך י"א תש"א. "אלול" שלו אינו מזדקן עולמית. זרובבל מידע את הילדים הבוגרים יותר, גילאי בית-הספר, עם התחושות הפחות עליזות הכרוכות בקיץ, עם הקץ המקופל בשוליו. לקראת הסתיו הוא כותב:

"כבר נפלה ראשית השלכת בכרמים. רחש תומה מרטט בין העלים היבשים. גידי ארגמן ונחושת עמומה משתרגים בינות קרומי הירק המתוח ומבשרים כמישה קרובה, מרמזים על גמר תפקיד ותיים..."

הוא מלמד אותנו תורת ההתבוננות. הוא מדריך את עיני הילדים לראות איך "בשמים תועים עדרי עננים". הוא קורא לנו להאזין לשירת החמרייה ש"עוד מעט תצטרך לצאת לנדודיה דרומה ומי יודע מה מתכה לה במרחקים"... הוא אינו מתעלם מתרועות השמחה של הילדים. שהם בימינו תכלית הכל. ומעל לכל הוא נוטע בנו את האהבה לשלותו של הערב הקיצי "ישלו האויר, שלוים השמים"... שלוותם של ערבי קיץ, הרפתקאותיו ושעשועיו, חלומותיו ואגדותיו, וגילוי עצמנו המקופל בכל אלה, הלא הם בעיני אותן "ארצות אבודות", שאין לילד פנאי להתבונן בהם דיו ובמחיצת עצמו במשך שנת הלימודים העמוסה. אך "עם ספר על שפת הים" יוכל לגלות כל אותן פלאות.

(1) ראה סיפור מחורז זה ורבים אחרים דומים לו ב"עלילות פרעה הושיהו", הוצאת תמוז, מודן, 1990.

(2) ז'אנר ספרותי.

(3) זרובבל גלעד, שעל שיריו ורשימותיו הרבים בשבועוני הילדים חתם בדרך כלל בשמו הפרטי בלבד.

קִיץ בַּסְפָּרוֹת הַיְלָדִים - לְקֵט בְּיַבֵּל יוֹגֵר פִּי.

- ברגשטיין פניה, "בציר", בתוך "דבר לילדים", כרך י"ג, תש"ג, עמ' 342.
גולדברג לאה, "שחפים", בתוך "דבר לילדים", כרך י"ג, תש"ג, עמ' 377.
גולדברג לאה, "שרה מול הים", "דבר לילדים", כרך ה', תרצ"ח, חוב' 13.
גולדברג לאה, "עם ספר על שפת הים", "דבר לילדים", כרך ז', תרצ"ט.
גולדברג לאה, וכן בתוך "עונה וחג", מקראה, מסדה.
גולדברג לאה, "ככלות הלימודים", בתוך "דבר לילדים" כרך ה', תרצ"ח, חוב' 11.
גולדברג לאה, וכן בתוך "עונה וחג", מקראה, מסדה.
דור מיכאל, "היום שלי", בתוך "מה אספר לילדך", כרך ה', "עמיחי", תשמ"ב, עמ' 245.
דשא מיכאל, "ורד הקציר", בתוך "מי מדליק את הברק?", יבנה, תא' 1971, עמ' 22.
הדס ירדנה, "בוקר קיץ, יום שבת", "מעריב לילדים", 11.7.86.
הדס ירדנה, "קיץ בפתח", ידיעות אחרונות לילדים, 6.6.85.
זאב אהרן, "אבי לימד אותי לשחות", פרחי בר.
עמיר אנדה, "גלידה בקיץ" בתוך "דבר לילדים", כרך י' תש"א, חוב' 16.
עמיר אנדה, "הצגה שהופרעה" בתוך "דבר לילדים", כרך י"ג, תש"ג, עמ' 414.
עמיר אנדה, "פרווה בחמסין" בתוך "דבר לילדים", כרך י"ב, תש"ה, עמ' 318.
פיכמן יעקב, "שיר בקיץ" (בנוסח עם) "דבר לילדים", כרך ט', חוב' 17.
פיכמן יעקב, "שיר לצבר", "דבר לילדים" כרך ט"ו, חוב' 29.

רשימות

- זרובבל, "אלול" "דבר לילדים", כרך י"א, תש"א, עמ' 308.
זרובבל, "בימי קיץ אלה", "דבר לילדים", כרך י"א, תש"א, עמ' 244.
זרובבל, "תמוז" "דבר לילדים", כרך י"א תש"א, עמ' 193.

סיפורים

- היילפרין פאלק, "בתשעה באב", "דבר לילדים", כרך ח', חוב' 15.
יזהר ס. (סמילנסקי), "ששה ספורי קיץ", 1950.
יזהר ס. (סמילנסקי), "ברגלים יחפות", 1959.
מרגלית יוסי, "חפש בלי מזל", בתוך "עד צאת הכוכבים", סיפורים, הוצ' הקיבוץ המאוחד, תשכ"ב.
מרגלית יוסי, "תחרות בחול הלוהט", גם בתוך "עונה וחג" מקראה בעריכת ירדנה הדס וי. מלצמן, "מסדה" 1977, עמ' 154.
קורצ'אק יאנוש, "בקייטנה", מפולנית: אריה בוכנר, "יסוד", תא' 1978.
תמוז בנימין, "חולות הזהב, 1950, 1970.

מערכון

- בורלא עודד, "חגי הקיץ מציגים", בתוך "עונה וחג", מקראה, מסדה, עמ' 161.

עונות השנה בכיתה - הערות מתודיות

(דברים בכנס בנושא "עונות השנה בספרות ילדים ונוער")

מאת: עדנה ענבר

עונות השנה אינן עוד נושא לימודי ש"צריכים ללמד". עונות השנה עבור הילד הן בראש ובראשונה חוויה מוחשית-אסתטית שקוראת להתייחסות רבת-חומית ורב-מימדית. אנסה להאיר נקודות אחדות בהקשר זה:

לאחר קריאת השיר "אני לא ילדה של כסא", מאת שולמית הר אבן, פרצו בכיתה קריאות: "ואני לא ילד של שיעורי בית", "ואני לא ילדה של צחצוח שיניים", ועוד כהנה תגובות. הוצע לילדים לחלק דף לשניים, ולכתוב או לצייר בצדו האחד - אני לא ילד/ה של... ובצדו השני - אני כן ילד/ה של... ישי כתב:

אני ילד של להשתולל עם אבא

אני ילד של ספריה

אני ילד של בריכה וים

אני ילד של חשבון

אני ילד של בית ספר במיוחד

אני ילד של כדורגל

אני ילד של חורף קיץ סתיו ואביב

אני לא ילד של לקום בבוקר

אני לא ילד של להתלבש

אני לא ילד של מקלחת

אני לא ילד של לצחצח שיניים

הדברים של ישי (כתה ב') הם ביטוי לכך, שעונות השנה הן חלק בלתי נפרד מהוויתו, והן "השורה התחתונה" של התחושות החיוביות שלו.

עונות השנה אינן רק מטפורה למצבי רוח והלכי נפש (מצב רוח "סתיו" מול "אביב"). אלא גם מעין נעימת רקע שיש בה כדי להשפיע על רגשות ותחושות. בספרות הילדים ניתן למצוא מגוון עשיר של ביטויים לכך, כאשר תופעות

הקשורות בעונות השנה זוכות להתייחסות ישירה, ועומדות "במרכז הבמה", יחד עם זאת, מעניין גם לבדוק את מקומן של העונות ביצירות שבהן הן מהוות רקע, או תפאורה למתרחש ביצירה.

הדוגמאות המובאות להלן הן אך מבחר זעיר ומקרי לגמרי, ליצירות שבהן עונות השנה נמצאות ברקע של החוויה: כשיהונתן גפן מונה דברים בשירו "אני אוהב", מופיעות ברשימה עונות השנה לציידים של ממתקים, בני משפחה, חברים:

ואת האביב	אני אוהב את החורף
(ואת מה שעכשיו)	ואת הקיץ ואת הסתו

(מסתבר שזהו בעצם שיר אביב, ומתי מתאים יותר מבאביב לחשוב על דברים שאוהבים?)

אצל ביאליק, בגינת הירק" פורצת לפתע שמחה ללא הכנה וללא סיבה נראית לעין, כי זה "לא שבת ולא חג / כי יום קיץ סתם".

אמנם, לא היה עולה בדעתנו לאמר שזהו "שיר קיץ", כי הנושא איננו קשור כלל ועיקר לעונת השנה, אך האם ניתן היה לראות צהלה כזאת ביום חורף? בחצר של נעמי שמר, נאספים ילדים מכל העולם למפגש של שלום וידידות, וגם זה קורה בקיץ. הקיץ הוא עונה המזמינה לפתיחות ולאחווה.

לעומת זאת, משירה של לאה גולדברג "אני לבדי בבית", עולה תחושה של בדידות קרה ושל סגירות, כי בחוץ קר ו"צריך ללבוש מעיל", אבל "התעקשתי" ועכשיו אני לבד בבית / מביט בחלון על הכביש.

מן הדוגמאות שלפנינו עולה, שישנן תחושות והתרחשויות שיפה להן זמן מסוים, ועולה גם מימד נוסף והוא-המרחב: בעוד שבקיץ החוויה היא של מרחבים פתוחים, הרי שבחורף המרחב מצטמצם.

הקיץ מזמן לנו חוויות בחצר, בגינה, "בחול החם על שפת הים" (זאב). לעומת זאת, בחורף "החדר נראה כה קטן וצפוף" (ענת בוכה ולא יודעת למה", י. גפן), והחוויה פחות ישירה.

למשל, במקום לחוש בחול החם חווים את הגשם מבעד לחלון:

מסתכלות בחלון והאף בוגוגית	כשגשם בחוץ
("כשגשם בחוץ", י. גפן)	אירית ועידית

יש לציין, שההתייחסות אל המרחב באה לידי ביטוי גם במשחקים העונתיים של הילדים. יש הבדל בין משחקי קיץ שמתרחשים במרחבים פתוחים והם דינמיים יותר (בחצר, ברחוב, במגרשי משחקים), לבין משחקי חורף, שהם משחקי חדר, והם יותר סטטיים.

עד כאן נגענו במימדי הזמן והמרחב, כאשר עונות השנה מצויות ברקע החוויות שמעלה ספרות הילדים. בהמשך הדברים, נבחן אפשרויות שונות להתבוננות בתופעות הטבע עצמן. כנקודת מוצא, נביא את דבריה של פפיטה האזרחי,

המציעה לנו ששה כיווני התבוננות בתופעה אחת, תוך שהיא מדגישה את ייחודה של ההתבוננות האסתטית:

איכר הרואה את העלה הנושר בשלכת, היה עשוי לשים לבו לקשת שהלה רשם בצניחתו, ולהסיק הימנה את כיוון הרוח, ומכאן את עיצומו של הגשם המתקרב, ומיד היה אין לעשות כל מה שאיכרים נוהגים לעשות לקראת הגשם הממשמש-ובא. בוטנאי הרואה את העלה הנושר, היה עשוי לחשוב בלבו שהעלה נושר בעונת-שנה מוקדמת מדי, היה גוחן להרימו ולבחון את עורקיו ואת חספוסיו, בחפשו אחר סיבות מיוחדות, מחלה או חולשה, שהקדימו את צחינתו. אדם בעל נשמה פיוטית ורגישה, הרואה את העלה הנושר, היה עשוי להרהר על האושר הארצי שהוא בר-חלוף, על הארעיות ואי-היציבות של חיי אנוש, וכך היה בא לצלול בתהום של הרהורים מלנכוליים. משורר הרואה את העלה הנושר, היה עשוי לחוש בחוויה האסתטית, אך ייתכן שהיה מוסט מעבר לה, והיה מונע לצוד בתכתו תכנית שירית כלשהי, או קצב כלשהו, שיוכל להשתמש בו בשירתו ואולי אף אימוז, דימוי מועיל בחידושו. אנתנו, כאן, היינו מהרהרים איך לבצע את ניתוח החוויה האסתטית שזומנה על-ידי העלה הנושר, מתוך הנחה שחוויה זו התרחשה או היחה עשויה להתרחש. רק הצופה, שחוויה זו התרחשה בקרבו, ששמח להשתתף בה מבלי לנסות להוציא ממנה מסקנות, או להשתמש בה למטרות אחרות שמעבר לה; מבלי לנסות לתדור אל מעבר הפרגוד של התופעה הנתונה של העלה הצונח כלפי מה שהיא מבשרת (גשם) או מורה(מחלת הצמת) או מסמלת (אופיו בר-החלוף של עולמנו), או למה שהיא משמשת לו כחומר גולמי (שיר מכאן, וניתוח מכאן)-רק הצופה נשאר בגבולות התחום האסתטי.

מתוך דברי פפיטה האזרחי, ניתן לראות בתגובתו של האיכר לעלה הנושר התייחסות מעשית ("ומיד היה אץ לעשות כל מה שהאיכרים נוהגים לעשות לקראת הגשם הממשמש ובא"). גישתו של הבוטנאי היא חקרנית, הוא מחפש סיבות מיוחדות לצניחת העלה. גישתו של האדם "בעל הנשמה הפיוטית" היא אמוציונלית, הוא מחפש משמעות סימבולית בצניחת העלה, וצולל "בתהום של הרהורים מלנכוליים". המתבונן הבא הוא משורר, שהעלה מעוררו ליצור "תכנית שירים או דימוי", מכאן שההתייחסות שלו היא יצירתית. המתברת עצמה ("אנתנו כאן") היא במעמד של פילוסוף, המשתמש בכלים רציונליים לניתוח החוויה האסתטית העשויה להתרחש למראה העלה הנושר. המתבונן האחרון הוא

הצופה, שחוזה חוויה לשמה, ללא נסיון להפיק ממנה נשהו שמחוצה לה. ההתבוננות שלו היא אסתטית.

הפעלת הילדים בכיתה ומחוצה לו באמצעות דרכי התבוננות אחדים, עשויה להרחיב את כושרי ההתבוננות שלהם מתד גיסא, ולאפשר להם להתייחס לתופעות במגוון של צורות, מאידך גיסא.

ספרות הילדים מספקת לנו, בהקשר זה, דוגמאות רבות בעיקר להתייחסות הרגשית והאסתטית, יצירות הספרות פותחות אשנב למגוון רחב של תופעות טבע אך יותר מכך, הן משמשות לילדים כדגמים לפעילות היצירתית שלהם בבואם לעבד את הרשמים והחוויות שנוצרו אצלם תוך המפגש הבלתי אמצעי עם התופעות עצמן, בנוסף להיבט הרגשי והאסתטי, מעבירה הספרות גם מידע, אם האמצעות טקסטים עיוניים-מדעיים, או באמצעות טקסטים שכורכים יחד יסודות רגשיים ואינפורמטיביים. כאן האתגר שלנו כמורים הוא להנחות את הילדים לקלוט את שני הערוצים שדרכם מועבר המסר - הערוץ האינפורמטיבי והערוץ הרגשי-פואטי.

מילות סיכום: הדגם שהוצג בא להזכיר לנו שחוויות לימוד נרכשות לא רק באמצעות הלשון (יש הרואים בלשון תופעה פרדוכסלית, כאשר מצד אחד היא כלי הקומוניקציה הזמין ביותר, ומצד שני היא מרחיקה אותנו מן הקשר הישיר עם העולם). הדגם שהוצג מבקש להרחיב את טווח ההתנסויות ולפתוח מגוון של ערוצי חשיבה ודרכי התבוננות. ומה מתאים לכך יותר מאשר תופעות הטבע והשפעותיהן על האדם המתבונן, המרגיש, החווה, היוצר?

בעקבות פ. האזרחי, ניתן להציע דגם לתכנון נושא לימודי הכולל דרכי התבוננות שונים: (ראה עמ' 31)

ביבליוגרפיה:

- ביאליק, ח.נ. שירים ופזמונות לילדים, דביר, 1955.
- גולדברג, לאה, צריך קטן, ספריית פועלים, 1971.
- גפן, יהונתן, שירים שענת אוהבת במיוחד, דביר, 1969.
- הכבש הששה עשר, דביר, תשמ"ג.
- האזרחי, פפיטה, הפעילות המתבוננת, מאגנס, תשכ"ה.
- הר אבן, שולמית, אני אוהבת להרית, ספריית פועלים.
- זאב, פרחי בר, הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה.
- שמר, נעמי, ספר גימל, "לולב", ידיעות אחרונות, 1982.

עיון ומחקר

על ראיית האומן והמדען את התופעות בעולם"

מאת: צילה רון

פרק ראשון - על ראיית האומן והמדען, מהיבט האומן.

אפתח את מאמרי בשירו של דוד אגמון "סוד פרח"²
"תמיד את הפרח אהבתי מאוד, / תמיד בשבילי הוא שיר, חיוך סוד.
גם דן חברי את הפרח יאהב, / אותו הוא קוטף ותולש כל עליו.
הוא תולש ודורש מה אין בו מה יש, / מדוע ולמה לו צבע של אש?
ומהו אבקן ומהי כותרת, / גביע היכן ומה זאת פטוטרת??
ואני את הפרח אהבתי כמו נוף, / תמיד בשבילי הוא בוקר בלי סוף,
אני את הפרח אהבתי פורח / להביט בו פשוט ולחוש את הרית." //

לפנינו שיר יפה ורגיש המבטא לא רק את המפגש האישי של האומן עם תופעת טבע כפרח, אלא השיר מבטא בעיקר את המפגש האישי של האומן עם התופעה האנושית שאנו דנים בה והיא; שתי הראיות של האדם את העולם. ראייתו של האומן ההופך את 'המוכר לזר', ושל המדען ההופך את 'הזר למוכר'. האומן בשיר - הוא 'האני' המשורר הדובר בגוף ראשון, והמדען הוא דן חברו, עליו הוא מדווח. שתי ההתייחסויות או הראיות המנוגדות הללו, באות לביטוי בדרך הראייה השונה את הפרח ובטיב השונה של המגע בו, הנובע מטיב ההתייחסות והאהבה.

הכותרת של השיר "סוד פרח", מכוונת לשתי הראיות גם יחד, זו של המדען וזו של האומן. המדען - רוצה לפענח את סוד הפרח, ולשם כך מפרק אותו ומנתח אותו כדי להגיע להבנת התופעה, למיונה ולסיווגה. האומן - רוצה להשאיר את הפרח

בסודיותו, להשאיר אותו שלם ופורח 'במקום חיותו' בתוך הבריאה כולה. לעומת הרצון של המדען לפיענוח האמת והבנתה תוך פירוק והבחנה, תולש ודורש מה אין בו ומה יש,

מעדיף המשורר את תחושת ההרמוניה שבטבע ותחושת האחדותיות של האדם עם הטבע ('את הפרח אהבתי כמו נוף'). תחושה זו של אחדותיות נוצרת תוך שבירת המחיצות שבין תחומי החומר, הזמן והמרחב, וגלישה מתחום לתחום ללא הבחנה ביניהם (הפרח "כבוקר וכנוף"). גלישה מעין זו מתחום לתחום קיימת גם בתושי של האומן כשהוא שובר את המחיצות שבין חוש הראייה, האזנה וההרחח (הפרח הוא שיר, חיוך סוד וכו'). נשים לב, שהאומן אינו נוגע בידיו בפרח, וזאת בניגוד למדען הנוגע בפרח על־מנת לנתקו ממקומו ולפרק אותו. לכן, אפשר לגלות במשפט: "גם דן חברי את הפרח יאהב", הבא לפני התיאור: "הוא קוטף ותולש כל עליו", גם נימה אירונית ולא רק אמביוולנטית. על־אף האהבה, יש ריתוק ואפילו מעין ניכור. כמו כן, ניתן לראות מעין אוקסימורון חבוי בצירוף הרגשי של קירוב וריחוק בריזמנית, גם אצל האומן וגם אצל המדען. האומן משתלב בבריאה כאילו היו לאחד, החוויה היא מיסטית, ואילו המדען מתערב בבריאה ושולט בה, והחוויה היא אינטלקטואלית. ואכן, בשיר זה, מסגיר המשורר את הרגשותיו הדו־ערכיות כלפי חברו המדען, ומורגשת אף הסתייגות מאופן הראייה המבחינה, ההורסת ומפרקת שלמויות. ראינו, שלעומת החשיבה והסקרנות הבולטים אצל המדען, בולטים הרגש, הדמיון והתחושה אצל האומן.

כל ההבחנות המושגיות שציינתי לעיל, הן ההפשטות הסמויות של ההמחשות הגלויות שבשיר, שהן הן הביטוי האומנותי שלו, הפועל בשני מישורים בריזמנית. את המשמעויות הסמויות דלעיל, ניתן לתשוף; הן מהדימויים והמטאפורות, הן מהשימוש החוזר של פעלים מסוימים הקשורים במדען כ'תולש', 'קוטף' (ולא 'מלטף') והן מהמצלול החוזר בתיאור המדען 'ש' רל, הנותן תחושה של אי שקט. כמו כן, מעוררת תשומת לב הופעתה היחידה של המלה 'פרח' כשמדובר במדען, כי הפרח היה פעם, אך לא עוד, הוא התפרק בחקירה המדעית. לעומת זאת, חוזרת המלה 'פרח' מספר פעמים, כשהמשורר מתייחס אל עצמו. בדומה לכך, גם המלה 'אהבה' מופיעה רק פעם אחת כשמדובר במדען, בעוד שהיא מופיעה מספר פעמים כשמדובר באומן, המשורר. מכאן נקל לשער איזו אהבה הוא מעדיף, ואיזו שלוה ורגיעה הוא מבקש. שלוה זו באה לביטוי גם במקצב השונה בכל אחד מן הבתים השונים שבשיר, זה המוקדש למדען, דינאמי יותר, וזה מוקדש לאומן, איטי ורגוע יותר.

יוצא אפוא, שכל האמצעים האומנותיים, המציירים את השיר (הדימויים

והמטאפורות) היוצרים את התמונה שבשיר, וכל האמצעים האומנותיים הקשורים במוסיקה (כמצלול, המקצב והמבנה), היוצרים את המנגינה שבשיר, חברו יחדיו לכדי יצירת אחדות ומורכבות. הקורא עשוי לראות את המורכבות של המראות, ולחוש את הרגשות, התחושות והמחשבות של המשורר, בהתייחסותו אל התופעה האנושית של שתי הראיות שאנו דנים בה. אך בשום פנים ואופן אין השיר מקור ללמוד ממנו על התופעה הזו באופן אובייקטיבי, חד משמעי, ברור ומובחן היטב, כנדרש מטקסט עיוני מתחום מדעי האדם או מדעי הטבע, ומי שיעשה זאת מסלף את מהותו.

מן השיר נוכל לחוות תוויה אסתטית, לחוש את ההרגשות שבשיר ולחיות, ולו לרגע קט, עם הדמיון המיוחד של המשורר, להיות אמפטי כלפי עמדתו האישית לנושא האנושי, אליו הוא מתייחס בשיר, וליהנות מראייתו המיוחדת ומדרך הביטוי המרומז שלו, גם מבלי להזדהות עם עמדתו באופן מלא. ואכן, לפנינו קטע מתחום האומנות, שיש לה מהות משלה ובהתאם לכך יש לה תביעות משלה, הן לגבי היוצר והיצירה והן לגבי הקורא אותה. השיר הוא בבחינת 'ויטראז' ולא 'חלון ראוה שקוף'⁴ כקטע מדעי, על-אף שפרטים מסוימים מבוססים על מציאות ממשית ואובייקטיבית, ועל השקפות פילוסופיות, כהשקפתו של בובר, המזהיר מפני הניכור של המדענים לעולם ומחפש את הדיאלוג עם הסביבה.⁴

ככל יצירה אומנותית בא השיר לסמל את העולם או לתת לו משמעות, ולכן לכל היותר, נוכל לראות בו סמל לשתי האופנויות של ההתייחסות לעולם, כשכל אחת מהן עשויה להימצא גם באותו אדם עצמו. ואולי זוהי ההרמוניה והאינטגרציה המיוחדת שאנו מבקשים ליצור באדם, גם אם אינו 'אומן' ו'מדען'. (כליאונרדו דה וינצ'י שהיה צייר בתחום עליון, וגם ממציא בתחומי המדע והטכנולוגיה, ואפילו אם אינו כלאה גולדברג המשוררת שעסקה גם במדעי הרוח, או אבנר טריינין שעוסק גם במדעי הטבע). יש לזכור כי לכל אופנות חשיבות משלה, ואין אחת באה לבטל את חברתה, להיפך. ולכן חשוב לחשוף את הקורא לשתיהן מתוך הבחנה ומודעות לטיבן ולכוחן. בסופו של דבר יש לזכור שה'דמיון', שהוא הכושר ליצור במחשבה דברים שאינם במציאות הממשית כאן ועכשיו, הוא כלי שאי אפשר בלעדיו גם למדען - בהשערותיו ובהמצאותותיו, כמו לאומן - ביצירותיו. אלא שהתוצר של 'דמיון' זה, שונה אצל כל אחד מהם. אך לגטימי הוא שהאומן, המשורר שבשיר זה, יעדיף את ראייתו הוא, כשם שמדען עשוי להעדיף את ראייתו הוא.

פרק שני - על ראיית האומן והמדען מהיבט המחנך 'המדען'
כדי להדגיש את החשיבות בהבחנות שנעשו עד עתה, ושייעשו בהמשך בצורה שקופה וברורה יותר, אתאר תחילה אירוע הקשור בקריאת השיר הזה. לפני זמן מה קראתי בפני מורה לטבע בסמינר למורים, אישיות נבונה ורגישה, כדי לשתף אותה בחוויה האסתטית שחוויתי. אך להפתעתי, במקום רגשי התפעלות, או הנאה מן השיר, הגיבה בעלבון וזעם. המורה לטבע התמרמרה על המשורר המתאר אותה ושכמותה כחסרי רגישות לפרת, שקוטפים ותולשים ושוב תולשים. היא התריסה נגדו ואמרה שאינו צודק, שהשיר מרגיז אותה, שאינו מהימן, ולא נכון, גם לה יש רגש לפרח והיא נוטעת רגש זה גם בתלמידותיה גם כשהן מנתחות את הפרח על חלקיו.

מורה זו ברגישותה, חשה מיד בעמדתו הסמויה והאירונית של המשורר כלפי המדען, וחשה במשמעותם הטעונה של הפעלים החוזרים כמו: 'קוטף' ו'תולש'. אך מכיוון שעמדתו לא עלתה בקנה אחד עם עמדתה היא, לא היתה מסוגלת להנות מהביטוי האמנותי החושף עמדה זו על מורכבותה. המעורבות האישית החזקה שלה בנושא, הפריעה לה להנות מן השיר בשלמותו, על כל חלקיו ואמצעי הביטוי האומנותיים שלו. ולא עוד, אלא ראתה אותו באופן חד-משמעי, פשטני, ויומיומי כמציג משהו מסולף. ולכן היא נגשה אליו בכלים שיפוטיים מוסריים, של צדק או של מהימנות, נכון או לא נכון, וחיפשה בו את ההתאמה למציאות הממשית שהכירה. יוצא איפוא, שבשל אי ההתאמה בין המציאות שבשיר, לבין המציאות שלה שנראתה לה אמיתית ואובייקטיבית יותר, לא הייתה מסוגלת להתייחס אל השיר כאל אובייקט אסתטי על הגלוי והסמוי שבו, שיש לו מציאות פנימית מיוחדת ומקורית משלו שמעניין ומהנה לחשוף אותה בקריאה חוזרת ונשנית. ואכן, קריאת היצירה, הינה תהליך דינאמי העובר מן ההמתשה המצויה במישור הגלוי, אל ההפשטה המצויה במישור הסמוי וחוזר חלילה. מכאן, שהבנת קטע פיוטי פירושו, תרגום המוצגים והדימויים, להפשטות ולמושגים.

במקרה של מעורבות יתר, העשוי לקרות לכל אחד מאיתנו במפגש עם תוכן שמעורר בנו ריגוש רב באופן אישי, קשה ליצור את ה'ריחוק האסתטי', או את ה'עמידה ממול', עליה מדברת פפיטה האזרחי⁵. המאפשר לקורא לחוות חוויה אמנותית בקריאת טקסט מסוג זה. ואם הדבר אמור לגבינו המורים, על אחת כמה וכמה אמור הדבר לגבי תלמידים. נראה לי, שאינו ערים מספיק לניכור התלמידים משירה, הנובע מראיית השיר כטקסט חד-משמעי ואובייקטיבי, ששופטים אותו בקני-מידה של נכון או לא נכון, שקר או אמת וכו'. היכולת לחוות

חוויה אסתטית, מתוך 'עמידה ממול', גם כשהקורא אינו מסכים עם התיאור או עם ההרגשות והמחשבות הבאים לידי ביטוי בשיר, היא אחת מהמטרות החשובות בהוראת הספרות היפה.

אך יכולת זו מחייבת קודם כל מודעות לבעייה, והתייחסות מודעת ומובחנת למהות האמנות, וכן שימוש במושגים מהותיים להבחנה כזו. הבחנה ברורה יותר בין האומנות לבין מדעי האדם או מדעי הטבע, תעזור לנו להתייחס לכל תחום בהתאם למהותו ולשפוט אותו על-פי קריטריונים שונים, המתאימים לכל אחד מהם. ואזי לא נתייחס בטעות לקטע אומנותי כשירה, כאל קטע שניתן ללמוד ממנו מידע אובייקטיבי, ולא נתייחס אל קטע של מידע כשיש בו האנשה לעתים, כאל קטע ספרותי. ביחוד חשובה ההבחנה והמודעות לכך כשמדובר ביצירות ספרות דמיוניות שיש בהן תיאור תופעות טבע, וביחוד אלה הקשורות בעונות השנה.

אין ספק שאין כנושא 'עונות השנה בספרות הילדים והנוער' המחייב את ההבחנות שבין שתי הראיות הללו. כי לכולנו מעורבות אישית חזקה בנושא. כולנו מתנסים אישית בדרך זו או אחרת בעונות השנה, כולל התלמיד הצעיר ביותר. לכולנו מושגים ספונטניים הקשורים בהתנסויות שלנו בחילופי העונות, במזג האוויר, בצמחיה ובנוף, כמו בלבוש ובמזון.

כל זה מלווה בתחושות, ברגשות ובמחשבות שונות ומגוונות ומשתנות חליפין ולכן, כדי לחוש את עונות השנה על חלופותיהן, אין צורך ללכת לבית-הספר. אלא שאיננו מסתפקים בתחושות ובמושגים הספונטניים היומיומיים שרכשו תלמידינו בכוחות עצמם, ואנו רוצים לבנות עליהם נדבכים נוספים. מצד אחד, רוצים לבנות מושגים מדעיים ולפתח סקרנות מדעית ואינטלקטואלית להבנת התופעות. ומצד שני, רוצים לחשוף את הלומד גם לביטוי יצירתי של המושגים הספונטניים והמדעיים, באמצעות חוויות אומנותיות וספרותיות הקשורות בתופעות הטבע הללו, ולפתח הבנה והנאה ספרותית ויצירתית כאחת.

ואכן, מצד אחד, עוסקים בהוראת מדעי הטבע, בתיאור התופעות השונות הקשורות בעונות השנה, ובכיתות היסוד הדבר נעשה תוך שימוש רב בהאנשה ובהחייאה. ומצד שני, משלבים קריאת שיר או סיפור-אגדה על אותן התופעות הללו, כשגם שם, כמצופה, התיאור מלא בהאנשה, שהיא אכן מהותית להם. אך מסתבר, שלעתים קרובות אין הבחנה מספקת בין שני התחומים, והטקסט הספרותי משמש בטעות כמקור ללימוד על התופעות הללו. למשל, משיר של ילן שטקליס על 'הרוח', לומדים על הנזק והתועלת שיש ברוח. או מהשירים של לאה

גולדברג על הסתיו או האביב לומדים על איפיוני העונה, ומהשיר שלה על 'חבצלת החוף' לומדים על החבצלת הגדלה על חוף הים באלול, ועוד כהנה וכהנה. וזאת במקום להציג את השירים כביטוי אומנותי של רגשות, דמיונות ומחשבות אישיות של המשוררת כשנפגשה עם תופעת הטבע המוכרת לנו, ולבדוק מתוך סקרנות והנאה כיצד היא עושה זאת, ומה כל זה עושה לנו כקוראים?

הטשטוש בין התחומים הללו עלול לחבל בהבנת מהות המדע ובהבנת מהות הספרות כאחד. ולא עוד, אלא שהמושגים הספונטניים של הלומד מתערבים ללא הבחנה בכל אחד מן השיעורים הללו, וגורמים לסילוף בהבנתם של המושגים המדעיים והאמנותיים. הלומד אינו מסוגל להבין ולהבחין בכוחות עצמו, מה בין המשמעות האמנותית המיוחדת של האנשה בשירה או באגדה, לבין משמעות השימוש בה בהוראת מדעי הטבע, או בחיי יום יום. תוסר הבחנה זה עלול לגרום גם לניכור הלומדים מן התכנים המוגשים לו, הן המדעיים והן האמנותיים.

לעומת זאת, אם המורה יהיה מצוייד במושגים שונים להבחנה בין התחומים הללו, ובין התכנים המייצגים אותם, יוכל לכוון את הלומדים לשתי הראיות המנוגדות של העולם, של המדען ושל האמן, ולשלב אותם בצורה מתאימה, מודעת ומובחנת. הוא יתן לכל אחת מהן את המקום הראוי לה בהקשר המתאים, מתוך התייחסות מיוחדת ושונה. גם אם הנושא נראה דומה, הרי מהותית הוא שונה, שונה הכוונה וההתייחסות של כל אחד מהם, ושונה השימוש שלהם בלשון ועוד. כמו כן, ההבחנה שבין שתי הראיות הללו, תאפשר גם את היכולת לראות את-כך את מגווני השילוב ביניהם בחיי היום יום. אך לשם כך עלינו להצטייד במושגים ברורים להבחנה שבין שתי הראיות הללו. שיאפשרו הן הבנה מדעית והן הבנה אמנותית וספרותית⁶

יש לחזור ולהדגיש שוב ושוב, שהמדען מתכוון לתאר את התופעות עצמן כפי שהן, באופן אובייקטיבי בהיר ומדוייק, בניסוח מופשט ומכליל, כדי לסמן את התופעה שהוא מתאר, וזאת אפילו במקרה שהוא משתמש בהאנשה. לעומתו, האומן, בא לתאר את 'המפגש' שלו האישי עם התופעות בעולם, את מה שהוא חושב, מרגיש, מדמיין במפגש זה, ולא חשוב באיזה ז'אנר מדובר, בשיר תיאור או לירי, במעשיה או באגדה. לרוב, משתמש האומן, במציאות הממשית כחומרים לבניית מציאות פנימית משלו, שהיא ייחודית וחד-פעמית, כשמטרתו היא לסמל את העולם ולתת לו משמעות והוא עושה זאת בניסוח שיש בו המחשה רבה,

ולעתים ציורית מאוד מורכבת ועמומה, השוברת חוקים וכללים הגיוניים של המציאות.

'שבירה' כזו של חוקי המציאות, כמו האנשה למינה, הדימויים, המטאפורות והסינסטיזות, באה ליצור משמעויות חבויות. האומן שובר במכוון אפילו את כללי התחביר ההגיוניים, ליצירת מתח ופורקן בקורא. בעוד שהמדען מתכוון להיות ברור, שקוף, ענייני וחד משמעי, הרי האומן מתכוון להיות מיוחד, עמום אישי ורב משמעי גם כשהוא מעוגן במציאות ממשית.

בעוד שהמדען מתייחס אל המלים כאל 'חלון ראוה שקוף', שניתן להחלפה, הרי האומן מתייחס אל המלים כאל 'ויטראז', שאינו ניתן להחלפה, כל שינוי, ולו הקל ביותר בו, משנה את המשמעות של היצירה. ולכן ההאנשה וההחיאה בטקסט של מידע, ניתנת להחלפה באחרות, ובוודאי ניתנת למחיקה, כי אין לה כל משמעות הגיונית. בעוד שהאנשה בספרות אינה ניתנת להחלפה באחרת, כי כל שינוי ולו הקל ביותר ביצירה, פוגם במשמעותה ההגיונית והסמלית החבויה בה.

רק כאשר ידע הקורא הצעיר, שהיצירה הספרותית, ביחוד השירה והאגדה, בנויה על שני מישורי חשיבה ברזומנית, תבלתי הגיונית וההגיונית, ושעל הקורא לחשוף את משחק הגומלין שבין שניהם, רק אז, לא תיראה כשטות, או כשקר, או כאמת מסולפת, אלא כדמיון יוצר, בתחום האומנות. כיצד יתבטא הדבר במפגש עם יצירות שיש בהן תיאור תופעות טבע הקשורות ב'עונות השנה'? וכיצד תבאנה לביטוי, ההבחנות השונות שנעשו לעיל? את זאת אנסה להדגים בהוראת השיר של לאה גולדברג 'חבצלת החוף'⁷

פרק שלישי - מן העיון לעשייה, הדגמה בהוראת השיר "חבצלת החוף"
מורה שיהיה מודע להבחנות המושגיות שצינו לעיל, לא ילמד את שיר 'חבצלת החוף' כדי ללמוד מותוכו "בצורה חוויתית" על פרח החבצלת, הגדלה על חוף הים באלול. הוא לא יתפוך את הטקסט האומנותי לטקסט מדעי שרובו "מסולף". ולכן במקום לשאול את התלמידים: "על איזה תופעות טבע אפשר ללמוד מן השיר הזה על החבצלת?" יעדיף לשאול: "לאילו תופעות טבע התייחסה המשוררת?" או "אילו תופעות טבע עוררו את תשומת לבה?" וכן: "אילו רגשות או מחשבות עוררו אצלה תופעות אלו?" או: "מה הרגישה או מה חשבה המשוררת כשראתה את החבצלת הגדלה לחוף הים באלול?" או: "איזו אירעה או רגש משליכה המשוררת על תופעת הטבע הזו?" או: "מה אנחנו מרגישים כשאנחנו קוראים את השיר הזה?"

ומשאלות כאלה המכוונות להתרשמות ראשונית, נוכל לעבור לשאלות

המתייחסות לאמצעים האומנותיים השונים, בהם משתמשת המשוררת כדי להביע את רגשותיה, לדון בהם, ולראות מה "עושה" כל אמצעי כזה לשיר או לקורא. דיון כזה מוליך להבנת האמצעים האומנותיים השונים היוצרים את המראות והתחושות (כמו: הדימויים, המטאפורות והסינסטזיות) וגם את הקולות, המצלול והמקצב. "המלה בשיר" אומרת לאה גולדברג "היא גם מנגנת וגם מציירת בעת ובעונה אחת"⁹ ואומנם ראייה מקיפה כזו מעמיקה את ההנאה מהשיר.¹⁰

מורה המודע להבחנות זלעיל, גם לא ישאל: "מה לחש הגל לחבצלת?" או: "איך נראית החבצלת?" או: "מה הרגישה החבצלת כששמעה את תרועת הים או את לחש הגל?" אלו הן שאלות שבדרך כלל אוהבים המורים לשאול, בחושבם שבכך הם מעוררים את הדמיון ואת הרגש. אך ניסוח כזה עלול דווקא לכוון, לגבי חלק מן התלמידים, לתפקיד המסמן של המלה במקום לתפקיד המסמל שלה, ובכך להציג את הדברים כאילו לפנינו אינפורמציה אמיתית. הצגה כזו של הכתוב, עלולה ליצור אצל חלק מן הלומדים זלזול לגבי הכתוב, ואצל חלק מהם, בשל התלות היתרה בסמכות הכתוב, לקבלה כמהימנה. במקרה כזה יש חשש לא רק לסילוף המציאות אלא גם לאי הפעלת הדמיון היוצר, ובאשר לעירור התוויה הרגשית גם בכך עדיין יש להטיל ספק בטיבה. (בשל קוצר היריעה, לא אעמוד כאן על סוגי תוויות ועל ההבחנה ביניהן).

המורה המודע לכך יעדיף שאלות כמו אלו: "למה מדמה המשוררת את הים, ואת החבצלת?" "ומה הוא כאילו אומר לה?" או: "כיצד רואה המשוררת את החבצלת בעיני רוחה?" "האם התיאור הוא הגיוני? ומה משמעות אי ההיגיון הזה?" "האם הדימוי הזה מוצא חן בעינינו? מדוע?" או: "איזה דימוי עלה על דעתה כשראתה את הפרח הלבן הזקוף על חוף הים?" "האם יכלה לדמות משהו אחר?" "האם יכולנו אנו לדמות את הפרח הזה למשהו אחר יפה יותר?" גם שאלות כאלה מכוונות אל הרגש ואל הדמיון, אך מתוך הבחנה ומודעות לתהליך היצירה של היוצר, ולרגשות שהוא מעורר בנו כקוראים. כמו כן, ניתן ע"י שאלות כאלה, לפתח חשיבה יוצרת אצל הלומד וגם לתת לו כלים להערכת טיבו של דימוי פיוטי כל שהוא.¹⁰

מתברר שדימוי לעלמת חן זקופה ולבנה הפוקחת עיניה, הטובלת באור של עצמה, העומדת על החוף כשהים מלחך את כפות רגליה, כמתזר מעריץ המריע ליופיה, הוא דימוי מקסים. לדימוי זה אכן אחיזה במציאות הממשית כמו: צורת הגבעול, צבע הפרח, מקום גידולו שעל חוף הים, רחש הגלים והמייתם. כל אלה עוררו אצל האמן את התמונה הזו דווקא. ואכן, בשיר אחר של אותה משוררת,

על פרת אחר - הרקפת, שצורתה ומקום גידולה אחרים, היא ראתה בעיני רוחה תמונה אחרת, דימוי שונה. כדאי להבליט את המיוחד שבדימוי בשיר שלפנינו ע"י ההשוואה עם הדימוי של המשוררת את הפרח בשירה "הרקפת": "כאילת קטנה, הזקפת אוזניים". (אגב, דימוי שיש בו החיאה ולא האנשה). ואכן, לאה גולדברג עצמה בהקשר אחר, אומרת: "גרעין המציאות הוא זה שממנו צומחים הפרחים הססגוניים של הדמיון"¹¹

רצוי להשוות בין השירים הללו כדי לראות גם את טיב יחסי הגומלין שבין הדומם לצומח, ואת תחושת ההרמוניה הרומנטית והאידיאלית, אך בת החלוף, שהמשוררת משליכה עליהם. השונה והמיוחד יבלוט גם על רקע הדומה: תיאור הפסיביות (הסבילות), של הפרח שהוא נושא השיר, מול הפעילות של הדומם דווקא, המצוי בתנועה. בשיר "חבצלת החוף", הים הוא המריע לרקפת ומחמיא לה. ובשיר "הרקפת", מנעימים לה, המטר בקולו, הרוח וקרן האור בליטוף ובמגע, כמעט כל החושים באים לידי ביטוי, יחד וכל אחד לחוד.

אגב, נשים לב ששם הפרח הוא בלשון נקבה: "חבצלת", "רקפת", בעוד שהדומם המתואר בשיר - הוא לרוב בלשון זכר: "ים", "גל", "מטר" וכו'. לא אציין כאן אפשרויות נוספות להשוואה שבין שירים כדי לגעת במהותי. אציין רק זאת, שבכך, איננו עוסקים רק בהפעלת החשיבה בלבד, אלא גם בהפעלת הרגש והדמיון. ואכן, "כדי שהדמיון יהיה אמיתי, הוא חייב להכיל יסודות של היגיון ולהצטיין בעקיבות פנימית"¹² ראייה כזו את הדמיון עשויה לפתח גם יצירתיות מבוקרת.

להלן הצעה להשוואה נוספת בין שני השירים הללו שתוביל אותנו לתחום הציור והמוסיקה. זו תפנה את הלומד לפעילות יצירתית, שתבסס על הסתכלות חדה יותר בשיר, ועל הבחנה נוספת באמצעים האומנותיים השונים והבנת משמעותם. למשל: אפשר לצייר את שני השירים הללו, לפי המבנה של כל אחד מהם. לפחות לנסות לראות את "התמונה" בעיני רוחנו, כבסרט נע. בכל שיר מורכבת התמונה מרקע, אוירה, דמות והתרחשות מסויימת. בשיר החבצלת - מוצגת קודם כל התפאורה, הרקע, הנוף והאוירה, ורק אחר-כך מוצגת על הרקע המרחבי והזמני הזה, החבצלת, "הדמות המרכזית", ולבסוף מתואר טיב ההתייחסות של הסביבה אליה, הים המתפעל מיופיה. לעומת זאת, בשיר על הרקפת "הדמות המרכזית" מוצגת מיד: "הנה הרקפת אילת קטנה". ורק אחר-כך, התפאורה המרחבית: "מתחת לסלע בצלע ההר". ורק בהמשך מתוארת ההתייחסות של הסביבה בזה אחר זה, המגעים הנעימים, הקלילים והחולפים בעף. המטר, הרוח וקרן האור.

כל שיר ניתן לצייר ולהסריט על-רצף שונה ולראות מה עושה כל מבנה כזה לשיר ולקורא, ואילו רגשות הוא מעורר בו.

השוואה כזו מתאפשרת גם בתחום המקצב והמצלול, המוליכה לבדיקת ההתאמה של הליווי המוסיקלי ל"תמונה". מבלי להשתמש במונחים מתורת החרוז המשקל והבית, ומבלי להיות בקי בהם, ניתן לחוש את המקצב, על פי אורך השורות, ומבנה המילים ואורכן, וניתן ע"י קריאה בקול לחוש במקצב ובמצלול. ולבסוף ניתן ללוות אל כל אחד מן השירים הללו במוסיקת רקע מתאימה, או אפילו לחבר להם מנגינה.

השוואה נוספת שיכולה להיעשות בקריאת שיר "חבצלת החוף", כדי לתדד את ההבחנה שבין שתי הראיות - של "האומן" ושל "המדען", היא להשוות את השיר הזה עם קטע מדעי על "חבצלת החוף" או עם הסתכלות בפרח זה, כמדען. השוואה כזו בין קטע מדעי לבין שיר, באותו נושא, יכולה להיעשות בהוראת כל שיר אחר שיש בו תיאור של תופעות טבע. המורה יוכל אז לעמוד על ההבדל שבין המדען המנסח את התיאור בצורה אובייקטיבית, הגיונית גם מבחינה תחבירית, מה שאין כן בשיר.²³

הניסוח בקטע המדעי הוא לפי הכלל של: "מתאר מתואר וכל השאר", בעוד שבשיר על החבצלת כלל תחבירי זה נשבר, רק בסוף הבית השני אנו יודעים שמדובר בחבצלת הפוקחת עיניים, ורק בבית השלישי מתברר שמדובר בפרח ("באור הכותרת טובלת"). משפט כזה לא היינו מוכנים לקבל בחיי היום יום, כל שכן במדע. אך בשירה, שבירת ההיגיון התחבירי, היא חלק מאמצעיה, כדי לעורר מתח בקורא וציפיה לבאות. כמו כן, כפי שנאמר כבר, האומן שלא כמדען המסמן את העולם, בא לסמל את עולם ולתת לו משמעות. לדוגמה, המשמעות הרגשית שבשיר היא תחושת ההרמוניה והרומנטיקה שבא לביטוי במקומות שונים. בתחילתו של השיר, בחוץ בטבע, על שפת הים. ובסופו של השיר, בבית פנימה: "מה יפים הפרחים בידיה הלבנות של אמא."

ההרמוניה שבבית היא בבחינת נחמה פורתה, אחר שההרמוניה הרומנטית שבחוץ נפגמה, "בא קוטף וקטפה" וכולל אגב, בשני השירים בולטת הארעיות שבמגע ההרמוני והאידיולי, אם כי בכל שיר מובע הדבר באופן שונה. נראה, שגם בשירי ילדים מסוימים, לא יכלה להשתחרר מן העצב הבסיסי שבתשתית נשמתה, אם כי בשירים אחרים לילדים שיש בהם תיאור תופעות טבע, היא משתמשת בדימויים מעולם המשחק והשעשוע שלהם.²⁴

בסיכום: הצגנו כאן שלוש השוואות.

השוואה הראשונה - הסתעפנו לתכנים אחרים מאותו תחום דעת, כדוגמה נוספת להבלטת המהותי של שיר ושל דימוי אסתטי כאחד האמצעים הבלטים בו.

השוואה השנייה - הסתעפנו לתחומי האומנות האחרים כדי להבליט את משמעות הקשר שבין המלה בשיר לציור ולמוסיקה, לתוד את ההבחנה וההכרה במהות הספרות כשייכת לתחום האומנות.

השוואה השלישית - הסתעפנו לתחום דעת אחר ומנוגד (לקטע מדעי), על-מנת לתוד את ידיעת המהות של האומנות או של הספרות, ע"י מתן גבול ברור למה שאיננה, וזאת כשמדובר דווקא באותו נושא - "חבצלת החוף". ההסתעפות לדוגמה מסוג כזה חיונית להבלטת המהות של מושג כל-שהוא. כמו כן עברנו גם לתחום האישי, באשר התאפשרה התנסות עצמית פעילה בתהליך מהנה של יצירתיות.

בתהליך כולו, הופעלה קריאה ביקורתית ויצירתית, הובלט המהותי והוא הודגש שוב, בשלב היישומי של פיתוח ההבחנה והדמיון היוצר. יש לקוות שדרך זו תוביל להפנמת הנלמד, להבנה והנאה מקריאת ספרות יפה, ותביא לאיזון בין חלקי הנפש השונים, הבא לביטוי בהפעלת ראיית ה"אומן" ו"המדען" כאחד, מתוך הבחנה ומודעות.

- (1) מאמר זה בא ביקה ליום העיון שהוקדש ל"עונות השנה בספרות ילדים ונוער", המאמר מסתמך בעיקר על ספרי: "הוראת שירה וסיפור אגדה", הוצאת ז'ק תשל"ח. בחלק השני של הספר ניתוח של יצירות שונות והצעות דידקטיות להוראה, לקראת הבנה והנאה ספרותית. מתוך "טל ועלעל", הוצ' יזרעאל, 1967, (אגב, הוא מצוי בספרי הנ"ל בעמ' 143, כמוטו אמנותי המתייחס אל שתי הראיות הנ"ל).
- (2) הדימויים, 'ויטראז' ו'חלון ראוה שקוף', לקוחים מספרו של ראובן קריץ, "איך לנתח יצירת ספרות", הוצ' פורה, תשל"ב.
- (3) בובר מ. "בסוד שיח", מוסד ביאליק, תשכ"ד.
- (4) ראה: פפיטה האזרחי, "הפעילות המתבוננת", הוצ' מגנס, תשכ"ה.
- (5) טבלא של מושגים לעזרת המורה, להשוואה ולהבחנה בין שתי הראיות הללו, מצויה בספרי הנ"ל (ע' 167), וכיצד להתאימם ללומד, (ע' 180-182).
- (6) דוגמאות נוספות אחרות, ימצא הקורא בחלק השני של ספרי הנ"ל.
- (7) לאה גולדברג, "חמישה פרקים ביסודות השירה", עיונים כ"ה, הסוכנות היהודית, תשי"ז.
- (8) הדגמה מפורטת כיצד לטפל בשירים בדרך זו שתבליט את הציור והמוסיקה בהם, ראה ספרי הנ"ל (168-179). כמו כן על שאלות מתאימות או שאינן מתאימות לטקסט ספרותי ראה גם מאמרי: "לקראת קריאה נבונה ומהנה", ספרות ילדים ונוער, חוברת העשור, תשמ"ד.
- (9) אין בכונותי להבחין כאן בין דימוי למטאפורה, באשר אין הבחנה זו חשובה כאן לענייננו. הקורא יוכל למצוא הבחנה זו, וכן את שאר המונחים ללשון הפינורטיבית שבשיר זה, בספרה של לאה חובב, "סודות בשירת הילדים", כרטא, ירושלים תשמ"ז. (218, 234, 242)
- (10) לאה גולדברג, "אמנות הסיפור", ספרית פועלים, הוצ' הקיבוץ הארצי, תשכ"ז (26).
- (11) פרנקשטיין קרל, "האמיתית והמזויף", בתוך: כנות ושוויון, ספרית פועלים, 1977, (217).
- (12) ראה ספרי הנ"ל ע' 238-9.
- (13) ראה ספרה של לאה חובב, הערה 10.

אמורי. אשיג. אטוסה - למה היא מתכוונת?

מאת: רננה גרין.

ספרה החדש של נורית זרחי "אמורי, אשיג, אטוסה" (הוצ' ספרית פועלים, תל אביב, 1992), מצטרף לשורת הספרים שמציגים החיצוני (24 ע', איורים צבעוניים, מנוקד, טקסט לא ארוך) נראים כמכוונים לילדים קטנים, אך מצד תוכנם פונים לרמות קוראים שונות, וכך מעיד גם הספר על עצמו בעטיפתו האחורית: "סיפור חכם המדבר לקורא הצעיר והמבוגר כאחד". הספר דורש יותר מקריאה אחת כדי להבינו ולהנות ממנו.

ברובד הגלוי מספר הספר את סיפורה של המכשפה אמורי אשיג אטוסה, שסיימה את לימודיה וניגשה לבחינה בפני המנהל. היא נכשלה בבחינה כישלון חרוץ וזכתה לגערות מעליבות מאוד כיוון שלא הצליחה להפוך זוג מזלגות למשהו חזק, קני, מכיר. כשנשארה לבדה התברר לה, שהפכה את המזלגות לזוג ג'וקים שחורים. הג'וקים מלמדים אותה להכיר בכוחה ומגלים לה איך להפוך כשלון להצלחה...

הסיפור בנוי כאגדה. גיבוריו הם מכשף ומכשפה העוסקים בכשפים. בספר שזורים מוטיבים המוכרים לנו מאגדות עם כגון סינדרלה (עכברים שהופכים לסוסים מלכותיים המובילים מרכבה מפוארת), הנסיך הצפרדע (יצור נחות - צפרדע - שהופך לנסיך).

גם גיבורת הסיפור - המכשפה הקטנה אינה דמות חדשה. למעשה נורית זרחי השתמשה בדמות המכשפה הקטנה באחד מספריה האחרונים "יתוקנו זלזל וזיזנה" (הוצ' דביר, תל אביב, 1991) וגם שם שימשה המכשפונת כדמות שלומדת לגלות את הכוחות הטמונים בה, וככלי להעברת מסרים ואמירת משפטים חכמים לקורא.

אבל בעצם המכשפה הפעם אינה קטנה כל-כך. הדבר ניכר קודם כל באיור הדמות (המאיירת הילה חבקין איירה את שני הספרים). זלזל המכשפונת הוצגה באיור, בספר הקודם, כילדה קטנה ותמודה, לבושה בחצאית ארוכה ובמעילון כחלחל, גובהה כגובה הילדים שאיתם התחברה, וגילה נרמז מהתנהגותה

הילדותית ומהצטרפותה לכיתת התלמידים בבית-הספר. אמורי, לעומת זאת, מצויירת כבחורה ללא גיל ברור, בעלת תווי פנים חדים, אוזנים ארוכות, אצבעות ארוכות, לובשת שמלת קרעים החושפת את כתפיה ושיערה פרוע.

באמורי, המוצגת לקוראים כמכשפה קטנה, ניתן לראות כמייצגת את האישה הח'ילה בעולם המודרני, שהוא עולם אכזרי, הפועל על בסיס כלכלי, שבו אדם נמדד על-פי תעודותיו וגובה משכורתו, בצורה מנוכרת. עולם שבו עדיין גברים מרשים לעצמם להתייחס לנשים בהתנשאות, זלזול וגסות.

רושם זה נוצר כבר מפתחת הספור. ההוראה שנותן המנהל לאמורי: "עכשו כשפי אותם. את זוכרת מה הדבר שנחוף בעולם: משהו חזק, משהו מהיר, משהו קני, משהו מכיר" (ע' 5). כשאמורי הופכת את המזלגות לורדים לבנים, נוזף בה המנהל ללא רחם: "זה מה שאת רוצה וזה מה שאת יכולה? זה מה שאת חושבת שנחוף בעולם?" (ע' 6). הטון הולך ומחריף עם הכישלון השני: "אמורי אשיג אטוסה", אמר המנהל בשאט נפש, "שני כדורי זכוכית - השתגעתי? זה מה שלמדת בבית ספרנו? גולות? הוא חזר בבוז" (ע' 7), ובהמשך: "מה את? לא למדת כאן כלום! את טיפשה או שאת עושה את עצמך?" (ע' 9) וכך הלאה...

אמורי שעדיין לא עברה קורס באסרטיביות (קורס חובה בעולם המודרני) נבוכה, פוחדת לפקוח את עיניה מול המנהל, דמעות מבצבצות בזויות עיניה והיא מתגוננת בחולשה: "זה לא בכונה" (ע' 9).

הגישה הפטרנליסטית נמשכת למעשה גם בחלק האופטימי יותר של הסיפור, שבו זוג הג'וקים (הזכרים כמובן) נותנים לאמורי שיעור ב"בית הספר של החיים". אפילו מולם אמורי חסרת אונים. היא נגעלת מהם, מנסה לברוח מפניהם ולבסוף נכנעת להם: "מה אתם רוצים שאעשה?" שאלה בקול נמוך" (ע' 16).

הם התזקים, הקובעים. היא החלשה, הנכנעת. ובהמשך היא בוכה בדמעות גדולות, וכמובן כשהיא עומדת בפני האפשרות לתת להם לטבוע בשלולית דמעותיה, אין לבה הרחום, הנשי, נותן לה לעמוד מנגד והיא מצילה אותם (ע' 19). זאת ועוד, היא אף מתנצלת בפניהם: "אל תכעסו. אני לא עשיתי את זה בכונה" (ע' 20).

אמורי מתוארת כאמור בעזרת מאפיינים נשיים סטריאוטיפיים, ולכך מתקשר גם הסיוס האופטימי של הסיפור. אמורי שבתחילת הסיפור יצרה ורדים לבנים, השיגה לה בסיום "משהו נפלא, משהו מלהיב, משהו דהיר, משהו אהיב" (ע' 24). אמורי מתפשת רגש, רומנטיקה...

גיבורת הסיפור, אם כך, היא אישה הנשלטת על ידי העולם הגברי. אמורי המכשפה היא אישה המנסה לבטא את עצמה באמצעות היצירה. אבל אמורי נפסלת בידי המורה הגבר.

איזה תהליך היא עוברת במהלך הסיפור? האם היא משתחררת בסופו של דבר? במידה מסויימת נראה שכן. אמורי מצליחה להיפטר מהג'וקים, שהופכים לשני סוסים נפלאים ולבנים, שנושאים אותה אל העולם הרחב שפתח בפניה את שערי הזדמנויותיו. היא הצליחה ליצור דבר שהוא חזק ומהיר אבל גם נפלא ואהיב (רומנטי כלבבה), והיא מורדת בכללים שהציב המורה: "הנה לפניך, בדיוק בדיוק לפי הכללים: משהו חזק, משהו מהיר, משהו קני, משהו מכיר. למרות שאף אחד לא יעלה על דעתו למכור סוסים נפלאים כאלה" (ע' 22).

אמורי מגיעה להכרה שהיא לא זקוקה לאישור המנהל ליצירתה: "את זה אני עשיתי, אני, שלא עברתי את הבחינה ולא קבלתי שום תעודה" (ע' 23). היא מתיישבת במושב הקדמי של המרכבה - מעשה אדון ששולט בגורלו ומכוון את דרכו בעצמו.

באמצעות הסיפור מוסרת נורית זרחי לקורא מסרים נוספים:

א. בני אדם צריכים להיות אחראיים לדברים שהם יוצרים - הג'וקים אומרים לאמורי: "את לא יכולה להיפטר מאתנו סתם כך. ראשית, את אחראית לנו..." (ע' 13). אין ספק שזהו מסר בעל אופי מוסרי מובהק, שבני האדם נוטים להתנער ממנו בעניינים קלים כחמורים, והדוגמאות מתייחוסים רבות. החל מהנטייה הילדונית להכחיש מעשה רע ומזיק שעשינו בתירוץ - "זה לא אני", דרך תופעות של ניהול כושל והתחמקות מנטילת אחריות, וכלה בתופעת נטישת תינוקות פגועים בבתי חולים לאחר לידתם על-ידי הוריהם.

ב. "אל תסתכל בקנקן - אלא במה שיש בו" - או בתרגום המודרני לאימרה זו: אל תלך שולל אחר סטריאוטיפים ודעות קדומות. כמו בסיפור הנסיך הצפרדע, כך גם הג'וקים השחורים - סמל הכיעור, הלכלוך, המעוררים גועל ורתיעה אצל כל רואיהם, דוקא בהם מסתתרת חוכמת החיים מצד אחד, וסוסים לבנים ונפלאים מצד שני. העטיפה החיצונית אינה קובעת, אינה משנה. הג'וקים המכוערים דורשים מאמורי להגיד שהם יפים. הם מנסים לכוון אותה להתרכז בפנימיותם, למשוך אותה לגלות מה מסתתר בתוכם: "מה אנחנו לא יפים? אנחנו רוצים שתגידי לנו את זה. שנראה ששמת לב". "מה אתם חושבים, שלא רואים שאתם ג'וקים? ג'וקים לבושים זה ממש ג'וקים עירומים עם בגדים" (ע' 15) אומרת אמורי שעוד לא למדה את מוסר ההשכל, וכדי להזכיר לנו את המסר הזה מוסיפה המאירת לשני הסוסים הנפלאים המתגלים לקראת סוף הסיפור (ע' 22) כגלגולם של הג'וקים - שני משושים ארוכים, ממש כמו אלו שהיו לג'וקים. גם אמורי המכשפה היא לא מכשפה סטריאוטיפית. היא לא רעה, לא מזיקה, לא קשוחה. ההיפך הוא הנכון. היא רחומה, רגישה ולא מסוגלת להזיק.

ג. "בשביל להצליח בעולם צריך פוונה" (ע' 9) - כך מגיב המנהל על התנצלותה של אמורי על כשלונה בכישוף - "זה לא בכוונה" (ע' 9). נראה לי שהמנהל מתכוון לומר לאמורי שכדי להצליח בעולם צריך להשתדל, לרצות, להחליט שמצליחים, להתכוון להצליח. והג'וקים מחזקים את דבריו ואומרים לאמורי: "לא בכוונה זה פשוט בכוונה אחרת" (ע' 13). משמע - אם לא התכוונת להצליח הרי שהתכוונת לא להצליח. נורית זרחי חוזרת על טכניקה המוכרת לנו גם מספרים אחרים שלה. היא לוקחת מילים וביטויים שגורים ומגדירה אותם מחדש, בהגדרות שכאילו מפשטות את משמעות הדברים. {לדוגמה בספר "ארבלון מבית הברוש" (מסדה, גבעתיים, 1986) אומר ארבלון לילדה הלה: "לילה זה סתם יום ממולא בשחור" (ע' 25)}.

זרחי מלמדת אותנו שדברים קורים לא רק כשמתכוונים שיקרו, אלא גם כשלא מתכוונים. הרי תמיד לימדו אותנו שהעיקר הכוונה. שאם לא התכוונת להרע אפשר לסלוח לך. זרחי אומרת: (צריך לקחת אחריות על מה שיוצרים, ועל התוצרים המשניים של היצירות שאליהן התכוונו) צריך לחשוב צעד קדימה גם על ההשלכות של הדברים. הג'וקים כמעט טבעו בשלולית הדמעות שיצרה אמורי בייאוושה. אמורי הנבהלת חושבת: "לא לאהוב את זילברס ווילברס זה דבר אחד, אבל להטביע אותם זה כבר דבר אחר, ולזה היא לא התכוונה בכלל" (ע' 19). והיא מתגברת על רתיעתה ושולה אותם מן המים. בהמשך אמורי שוב מוצאת את עצמה חוזרת על ההתנצלות השחוקת: "אל תכעסו. אני לא עשיתי את זה בכוונה" (ע' 20), והג'וקים החכמים עונים לה: "זהו, זו הבעיה. את היית צריכה להתכוון אלינו". מסתבר שקשה ללמוד את המסר הזה.

ד. אהבה ואילוף - הג'וקים מבקשים מאמורי לאלף אותם, במובן של להוציא מהם את הפוטנציאל הטמון בהם. אבל הם גם מבקשים מאמורי לקשור איתם קשר, לאהוב אותם. "רקדנו כדי למצוא חן בעיניך", "שרנו כדי שתאהבי אותנו" (ע' 17). "מה אנחנו יכולים לעשות כדי שתאהבי אותנו?" (ע' 18). למעשה הג'וקים מנסים "לאלף" את אמורי לאהוב אותם. אבל כל עוד זוהי אהבה שתלויה בדבר, אהבה על תנאי, זו אינה אהבה אמיתית. או בלשונם של הג'וקים: "את היית צריכה להתכוון אלינו". אהבה הופכת את האדם המכוער ביותר ליפה-תואר בעיני האוהב אותו.

ה. מערכת החינוך - קשה להתעלם מהביקורת החריפה על מערכת החינוך המובעת באמצעות הסיפור. מערכת שבה יש עדיין מורים הנוהגים בתלמידיהם כפי שמכשפים סטריאוטיפיים היו נוהגים: ברשעות, בחוסר רגישות וחוסר טקט (מורים המסוגלים לבייש תלמיד ברבים). נורית זרחי אינה מרחמת. כמו גם

ברבים מספריה האחרים, היא "כותבת מהבטן", מהרגש, ללא נימוס וללא התחשבות במבוגרים ובדיעותיהם. היא אינה מתיימרת להיות חינוכית במובן הדידקטי.

מובעת ביקורת גם נגד המסגרת "המרובעת", הנוהגת באופן שווה בתלמידים שונים, שמחייבת את כולם להיבחן באותה בחינה כדי להוכיח את כישוריהם. המסר המסיים את הסיפור הוא שנסיון החיים הוא ההשכלה האמיתית שדרושה כדי להצליח בחיים, ונסיון זה חשוב יותר מן התעודות הרשמיות והבחינות שעורכים בבתי-הספר השונים. הסיפור פותח בכך שאמורי סיימה את לימודיה והיתה חייבת להיבחן כדי לצאת אל העולם, וממשיך ביאוושה של אמורי: "הרי לעולם לא אקבל תעודה לצאת לעולם" (ע' 13). בסיום הסיפור לומדת אמורי שהצלחתה בחיים אינה קשורה בעמידה בבחינה ובקבלת תעודה "בבית ספרנו", "אמורי, אשיג, אטוסה" הוא ספר קריא, מעניין ובעיקר מעורר מחשבה. הספר מעוצב במתכונת הספרים לגיל הרך, אך לא נראה לי שהוא מתאים להם, לא בתוכן ולא בשפה. הוא יכול להתאים לילדים המיומנים על קריאה עצמאית, ונראה לי שגם בני נוער, שנמצאים בשלב החזרה הנוסטלגית לספרי הילדות, ומביטים בחיוך בספרי אגדות, ימצאו עניין בספר זה ויוכלו לעמוד על משמעויות מורכבות יותר.

הספר שלפנינו הוא "משהו חזק, משהו מהיר, משהו קני, משהו מכיר".

כוחה של המלה הכתובה בעידן הטלוויזיה.

מאת: צפרירה גר.

בעשרים שנות קיומה של הטלוויזיה הישראלית, הספיקה הטלוויזיה לחולל מהפכה בתרבות הפנאי שלנו. השפעתה של הטלוויזיה שינתה את סולם ההתעניינות של הצופים. פתחה לפנינו נופים רחוקים ועשתה לנו הכרה עם עמים שלא הכרנו. התפתחה אצלנו נגישות לפוליטיקה ולכל מה שמתרחש בעולמנו בזמננו. הכל מוגש לנו בזמן אמת ובעושר של פרטים. כך נהפך לנו העולם ל"כפר בין לאומי קטן".

בתקופה הקצרה הזאת יכולנו לבחון את תורתנו של חוקר התקשורת האמריקאי - ניל פוסטמן שטען כי כל טכנולוגיה חדשה אמורה לענות על צרכים תרבותיים שיצרה קודמתה, אך בעת היווצרה היא יוצרת, מחמת מגבלותיה, שורה של צרכים חדשים שאותם אמורה לפתור הטכנולוגיה הבאה. הטכנולוגיה המתקדמת יותר, וחוזר חלילה.

רציתי למקד את דברי למהפכה הטלוויזיונית ולהשפעתה על הילדים ועל השינויים ביחסי הורים וילדים בצלה של הטלוויזיה. הילד שלנו נתון היום באש צולבת של הטלוויזיה הממלכתית עם המדור החינוכי שלה. בהשפעתן הקלילה יותר של ערוץ 2 ולאחרונה הוצף הילד בהיצע של הכבלים. יש הרבה בתים שנעזרים גם בוידאו שמאפשר לילד לראות סרט שמצא חן בעיניו בכל שעה שיתחשק לו. מפאת קוצר הזמן המוקצב לכל תוכנית הטלוויזיה מגישה לילד חומר מתומצת. החומר מוגש בצורה מפתה בתמונות צבעוניות והאירועים דחוסים ומתוארים בדרמטיות מופרזת. מקומה של המלה בטלוויזיה הוא מזערני. נוכל להבחין בכך בסרטים הקנויים, שבהם ניתן התרגום בכמה מלים בתחתית התמונה, ודי בכך. ילד שראה את הסרט "פיטר פן", צבעוני הרוקד ומזמר לא ימצא עניין בספר שגיבורו הילד, שלא היה מוכן להתבגר. גם הילד בארצנו יסרב לשבת לשעות ארוכות, ולקרוא בספר היפה את תולדות הילדים, שעפו עם פיטר פן לארץ החלומות. הקצב האיטי של הספר כבר זר לרוחו. השפה והסגנון שונים מהשפה הטלוויזיונית הלקונית, שאליה הורגל.

בתחילה היתה הטלוויזיה החינוכית, שהגבילה את הילד לשעות צפייה מעטות והיתה נתונה בפקוח של אנשי חינוך. אחר כך חוסיפו את הערוץ השני. כדי למשוך את הצופים הצעירים קנו סרטים אמריקאיים זולים ומבדרים, והילדים נתפסו לתוכניות האלה כמו פרפרים לצוף. לאחרונה נוספה הטלוויזיה בכבלים

וכאן יש אפשרויות ללא סוף לצוד את נפשו של הילד הרך, בכל שעות היום והלילה. ילדים יושבים שעות על שעות מול הצג, נתונים במין תדהמה היפנותית. הם יושבים פסיביים מול העוצמה הזאת ואוגרים את המסרים הרדודים שהטלוויזיה מציעה להם ברב נדיבותה. כשמישהו מדמים את המכשיר הילד יוצא החוצה ומתחיל לפרוק את המטען שספג, בדיבור, במעשה ובתגובות פרועות ומוגזמות. (אין פלא שאנחנו שומעים היום הרבה על אלימות נוער!) הסביבה נאלצת לסבול את התוצאות ה"ברוכות" של הטלוויזיה, אבל אני הושבת שמוטב לנו שנזדרז לחשוב על דרכים לבלום את הרעה לפני שיהיה מאוחר.

כפי שאמרתי המלה היא עזר שולי בטלוויזיה. המשפט הלקוני מוצא חן בעיני הילד, והוא מסגל לעצמו דרך דיבור מינימלית, שפה עברית חדשה ומעוותת, הרצופה מלים לועזיות שאותם קלט "מתמדנו" תוך האזנה. הקריאה בספר טוב, הפכה להיות "משעממת" ו"מעצבנת" ועיתון הילדים וסופרי - הילדים נאלצים להצטרף למירוץ לכיבוש החדש של נפשו של הילד. הדבר נעשה על-ידי הורדת הרמה הספרותית, בהצבת אות גדולה ואיורים צבעוניים. נדרש גם ניר חלק ומבהיק כדי לתת לגיבור הצעיר אשלייה של ספר טלוויזיוני. עיתון צעקני מלא קומיקס, חידות, פרסים ומתנות לכל דורש יצליח אולי להחזיר את הקורא לאות הכתובה.

אני מסתכלת בדור הצעיר מול הטלוויזיה. הם מאזינים למוסיקה המתנגנת בעוצמה מתרישת אוזניים. הם צופים בתוכניות במבט קפוא בתדהמה היפנותית. האם אנחנו עדים לימיה האחרונים של ספרות ילדים טובה, מתכנת ומעשירה? האם נגזר על ילדינו להתחרש בגיל צעיר ולהלך בעולם בתרדמה היפנוטית? על שאלות אלה מוטב שנענה מיד ומוטב שניערך לפתור את הבעיות האלה לפני ששוב יציגו בפנינו המצאות טכנולוגיות שתערענה את עולמם של ילדינו הרכים.

ספרים הם ידידים

מאת: רות גפן-דותן

באה המלכה למלך

כתבה: נורית זרחי, ציירה: אורה איתן, הוצאת "מסדה" 1992.
כריכה קשה ומאויירת. אלבומי (21/28 ס"מ) 72 עמ' ובהם ממיטב יצירתה השירית של נ. זרחי, כלת פרס זאב לש.ז. בספרנו 51 שירים, מן המיטב שבמיטב. מהם קצרצרים (כ"זודה מרגלית, ודומיה). ומהם שירים - ספוריים (כ"באה המלכה למלך") מהם רוויי הומור ושעשועי לשון, מהם שירים ליריים ושירי הלך-נפש. שירים שהפכו, מספר לספר (עד כה הוציאה נ. זרחי 11 ספרי שירה) - לשירים אהובים ושגורים, לחוויות ספרותיות מגילאי גן + ועוד...
לאוהבי שירה (ולא רק שירה לילדים) "חגיגה" אמיתית. כדאי שהספר יהיה זמין לילדים ולמתכניהם כאחד, על אף שכיום ישנן בעיות בקריאה חופשית של שירה, דווקא נ. זרחי "מדברת" אל ילדים באשר הם. מבאיאת, בדרכה הייחודית, בצרופי בטוי מגוונים בטוי לעולמם החיצוני והפנימי כאחד. אמין ומהנה מאוד.

הבית הגדול ביותר בעולם (ועוד סיפורים)

כתב: ליאו ליאונה, עברית: תלמה אליגוררז, הקדמה: ברנו בטלהיים, הוצאת "כנרת" 1992.
כריכה קשה. מאויירת. אלבומי (21/28 ס"מ) 38 ע' ממוספרים, מודפסים באות גדולה ומנוקדת. בספר 3 סיפורים.
הלשון - פרוזה (תקנית ולפעמים אפילו גבוהה!) - המתאימה מאוד לסיפורים על תכניהם ומסרם.
את דרך יצירתו המשלבת אמנות (ציור) באמנות (כתיבה) של יוצרנו, הן אנו מכירים מספריו הקודמים כ"קט כחול וקט צהוב". "דג הוא דג" ועוד. ספרים בהם האיור והכיתוב חדהם והאחד רק תומך, משלים את משנהו, יוצר תמונה מלאה של היצירה.
גם הפעם כבסיפוריו הקודמים, בעלי חיים מאושיים - גבורינו. וכל כולם - מעץ משלים מורחבים.
בספור הראשון - "פרדריק" - אנו מכירים את העכבר המשורר והאומן, שאינו מקובל וחשוד למדי, מעצם אי-עסוקיו היומיומיים. בעזרת כישוריו ודימויו גם

בני-ביתו (וגם אנחנו) סופגים, ובמועד הנכון בעזרת האומנות, גם יופי וגם חום. "פרדריק" הוא מין צרצר (זהה עם הנמלים) - שהוא "כמו כולם" בצורתו וכה שונה במהותו ובכ"ז אין האחד יכול בלא האחרים (וההפך) ואבוי לחברה שאין בה "פרדריקים" - אומני היפה!

בספור השני - "אלכסנדר ועכבר הקפיץ" - נושא ידידנו את נפשו להיות לא-הוא, (זוכרים את "גד הוא דג"?!) - בראותו את זולתו ובקנאו בו. על אף היותו "עכבר קפיץ" בלבד. ממש, כמו בכל ספור מתח טוב, ברגע האחרון מתחווה לגבורנו האמת, והוא לא רק "מקבל את עצמו" אלא אף מצליח להפיח חיים בו... עכבר הקפיץ. ספור מתח וקסמים מלבב.

הספור השלישי - "הבית הגדול ביותר בעולם" - עוסק במי שמתאוה להשיג את "הכי הכי גדול" גם כשהנ"ל לא רק שאינו מתאים למידותיו, אלא אף עלול להביא עליו את סופו, עד ש... לומד וחוזר למדותיו הוא. המון דימיון וקסם. לשון כל הסיפורים בהירה (אם כי פה ושם משפטים שترגומם מורגש בהם). האיורים - יפהיפים, מעין מגזרות נייר (חלקן, "קריעות נייר") בגוני אפור-חום, המנומרים פה ושם (ובהתאם להדגשי המחבר - היוצר) באדום-חום ובירוק.

העורב והשועל (ממשלי איזופוס)

סיפרה מחדש: יעל רוזמן, צייר: וולף בולבה, הוצאת: מחברות לספרות, "זמורה" 1992

כריכה קשה ומאויירת. 24 ע' (לא ממוספרים ומעצבנים) מידותיו נוחות 21 / 22 ס"מ.

ספר-ספור-תמונה הידוע לנו יותר כמשל "העורב והגבינה", אלא שבספרנו "המשל מורחב מאד, כמעשייה, מבחינת תכניה, וכספור בן זמננו בלשונו העדכנית, במשפטיו הקצרים ובקצבו.

כמעשייה - לפנינו גבורים שלהם גם שם - ועלילה בה, השועל (בישמה) והעורב (צרח) מנסים, כל אחד בדרכו להשיג (ולסחוב) מנת צלי בשר (לא גבינה) של ציד ביער. המנצח, כמובן, השועל. ה"מסר" וכו' - כבמשל. (ההוא עם הגבינה). לילדי גן וראשית-קריאה, ספור קל יותר לקליטה, התפעמות והבנה. יחד עם זאת, כשיגדלו וילמדו נושא "המשל" ודאי יתמהו על הבשר (וכדאי שהמורות תדענה על כך).

הספור עצמו, דרמטי, "מותח" ומהנה. האיורים אף הם מוסיפים בצבעוניותם נופך, ליצירה (וזאת על אף שהעורב אינו דומה לו... עורב מצוי מחצרותינו) - ספור היפה לכל עת ולכל גיל ולכן, כמובן, כדאי.

מבט ראשון

מאת: ג. ברגסון.

שעת קריאה,

מבחר, מסדה, 1992, 173 עמ', צבעוני, מנוקד.

בספר מבחר של "שעת קריאה", שהתפרסמו בסדרה בשם זה מאז 1986, במבחר זה יצירות של 18 סופרי - ילדים שראו אור בסדרה "שעת קריאה" ויתרוניותיהן שכולן יכולות להיות מוקראות - או נקראות - בזמן קצר, ולכולן סיום מוחלט. טעם של חן מוסיפים המאיירים, ואלה מן הידועים באיוריהם לספרי ילדים: רות צרפתי, הילה חבקין, אורה איתן, שמואל כץ, אבנר כץ, דני קרמן ואהרן שמי, נורית יובל, ואני מצטער שאיני יכול למנות גם את המאיירים האחרים של אחד מהם תרם לחנו של המבחר.

במבוא למבחר נאמר "ולשם גיוון הוספנו גם כמה שירים", ואכן השירים שנתוספו לסיפורים מגוונים את האסופה, ומספיק שאזכיר כמה שמות: ע. הלל, נורית זרחי, מינה איתן, שלומית כהן - אסיף -- ששיריהם וחרוזיהם הטבעיים מעשירים את הלקט.

לבסוף יורשה לי להעיר הערה קצרה.

לאה נאור בשירה "כפתור ופרח", מציעה להסתפק בניב זה לציון יופי, נפלא, לא נורמלי, ומסתמכת על המקובל לקריאת התפעלות מדבר נאה ויפה.

אולם גד אולמן באיורו את "הכפתור ופרח" צייר ליד הפרת כפתור ובכך הטעה את הקורא.

(א) אין הכפתור סמל ליופי ואין להשוותו לפרת.

(ב) הכפתור בהקשר זה הוא החלק התחתני של הגביע. ומה שנאמר בשמות כ"ה כפתור ופרח, הכוונה לקישוטים של מנורת הזהב, ואין לשער שכפתור אז משמעותו הכפתור לרכיסת מלבוש.

מעשה בצופפון שלא רצה לישון,

שלושה סיפורים לילדים, פתב: ברוך תור - ז', ציירה: נורית יובל, הוצאת תמוז, 1992, 24 עמ', בצבעים מנוקד.

בספר שלושה סיפורים, מלבד הסיפור שעל שמו הספר ישנם שניים נוספים: "מעשה בתמירה הגירפה ובענן חסר הדמיון" ו"האורח של אלונה".

העלילה דמיונית, והגיבורים גם הם פרי הדמיון: בראשון - הכוכבון; בשני - הענק, בשלישי - ציור של איש צהוב.

בשני הסיפורים הראשונים גיבורי המשנה הם - בעלי־חיים, בראשון - יש עימות בין חיות טרף - נמר, אריה, לביאה, שועל וזאב - לבין אוכלי - צמחים גירפה, זברה, ארנב וצב, הפיל "החכם" ובנות היענה.

החיות אוכלי־צמחים התליטו להאכיל את האריה בארוחה צמחונית - ואכן הצליחו, האריה, בעל הניבים החדים, לא היה מסוגל לנעוץ את שיניו בגוש האדיש שאינו נע ואינו זע. ולבסוף התחיל ללעוס. זוהי אפיזודה אחת שבה שנו "מעשה בראשית", ויש בסיפור אפיזודות נוספות כגון הכוכבון שהגיע ארצה ואינו יכול לחזור למרומים.

גם בסיפור השני יש האנשה של עננים, והנמרון פילון וכפיר ידעו שעננים באו לבקר את תמירה (הגירפה).

והסיפור השלישי - האורח של אלונה", הוא ציור על הקיר של הילדה, הגיבורים מנהלים משא ומתן אנושי, "המחיקון, המטלית והמכחולי" מופיעים בתלום, ואלונה מבטיחה להיפגש בביקורים נוספים.

הספר כולו דמיוני וגם אם מבחינת ההיגיון הפנימי חסרים כמה פרטים לרצף העלילה - כגון אמא ואבא של תמירה שלא יודעים מאין הופיעו - אך כיוון שזה סיפור דמיוני, אפשר לתרץ באימרה "על מעשייה אין מקשים בשאלות".

נורית יובל ליוותה את הסיפורים באיורים מלאים. היא ציירה כל פרט ה"נחוץ" להמשיך את הסיפור. היא גם ציירה את האריה בדמות אנושית, נסו להסתיר את הרעמה ולהשאיר "בחלון" רק את הפרצוף ותמצאו שאין האריה מפחיד. (העטיפה, עמ' 11, 13).

חבילה של נשיקות,

כתב: אלי רווח, ציירה: נורית יובל. "עמיחי" הוצאה לאור 1992, 48 עמ' צבעוני, מנוקד. פורמט גדול 21*27.

הספר מלווה במבוא לגננות, למטפלות, להורים ולסבים. מאת ירדנה הדס. הסיפורים קצרים, בהתאם למבוא ובו נאמר: "שעת הספור בבית אינה חייבת להיות ממושכת".

בעצם אין הסיפורים אלא תיאורים של חיי הילדים, יום יומיים שמן הראוי שהורים יספרו לילדים ושחזרו חלק ממעשייהם ויתארו להם את התנהגותם. ה - "חבילה של נשיקות" באות להקל על המספרים שמתקשים בשפה או בחיבור תיאור המעשה, לכן טוב שנדע שאין בספר יציאה ספרותית, אלא תיאורי

קטעים מחיי היום-יום המוגשים כדוגמא למתכנים, והם כולם בעלי אומי
דידקטי מובהק.

דג בכיס, שירי אינג'יון, שטות וקשקוש,

כתבה: הד"ר ז'בוטינסקי, ציידה: טליה ולד, הוצאת סטימצקי, 1992
צבעוני, 32 עמ'.

המחברת היא ילדה בת 11, כנאמר על גב הכריכה. ואם כך אין לבוא "בטעות"
על חריזה מלאכותית, על שירי נונסנס - ואין בהם נונסנס. ואם ההוצאה
החליטה לא לתקן את הדרוש תיקון הרי זו זכותה.

יש אומרים שצריך לעודד את היוצרים הצעירים ולא לנקוט עמדה כלשהי כדי
לא לדכא את כוח היצירה.

ויש אומרים כי מוטב להעיר ולכוון בצעירותם כדי לא להשריש טעויות ופגמים.
על-כל-פנים יש בספר ניצוצות של יצירה ואין כאן תמיהה, על כי תמיד גדלים
הרי זה טבעי ולא נונסנס.

מסיבה של עננים,

כתבה: מירה מאיר, איורים: הלה חבקין, הוצאת כנרת, 1992, 36 עמ',
צבעוני, מנוקד, צודה אלבומית.

בגב הכריכה מציינת ההוצאה, שחלק מן השירים פורסמו בספרים קודמים שראו
אור -- "מה עושים דגים בגשם" ו"מעשה בבת היענה" -- וחלקם שירים חדשים
המתפרסמים לראשונה בקובץ זה.

ב"מסיבה של עננים" אנו מבחינים בשלושה נושאים.

הנושא האחד הם החומרים הנמצאים בקרבתו של הילד - עפיפונים, השלוליות,
כאבי-שיניים מגרתו בשולחן הכתיבה ועוד. - אלה הם חומרים המעסיקים אותו,
מעוררים את מחשבתו, והוא מהרהר בהם לעתים בפחד, לעיתים בשמחה
כשנזכר בהם, ולעיתים בגעגועים להמשיך ולהיות במחיצתם - כגון בשיר
בשלולית - "נבוא אליך מחר".

הנושא השני הם עופות בעלי חיים וחרקים: אנפות, בת-יענה שפירית, ינשוף,
זבוב, דבורה, חרגול וגירפה.

מירה מאיר אוהבת את בעלי החים, יש לה אמפטיה אליהם: האנפות מאד יפות,
הצב מאד מיושב, השפירית יפהפיה, הינשוף מאד חשוב, הזבוב נורא חטוב.
בבואה לשיר על בעלי-חיים היא לעיתים מספרת על זוגות: בת-היענה - והיען,

ינשוף - וינשופית, חרגול - וחרגולה - זוגיות זו מקרבת אותם אל הבנת הילד, כי הרי הוא מצפה שיופיעו כמו שרגיל בחיים - בזוגות. הנושא השלישי הם שירים "שובבים", ומרביתם שירי נונסנס, כגון: "כשאני אומר - ימבללו, שחמקשש, אומרים כל הגדולים שוב הוא מקשקש". ובשירי הנונסנס מדגישה מירה מאיר ש"כל זה היה/ כל זה קרה/ קרה לי באמת", ודאי היא יודעת שילד לא יאמין שכפתור שצנח מתולצה - כרה בור בארץ. (שיר הכפתור) או שזבוב נגן באבוב (קרה לי באמת).

ולכן מסיימת, למען השכנוע, כפי שמקובל בנונסנס - "באמת קרה לי" על דרך ההנגדה כיוון שכל השירים מסוג זה, באים לשכנע את הילד שנונסנס בא בניגוד למציאות, כדי שיוכל להשוות ביניהם.

השפה של מירה מאיר ברובד עליון, ומשתמשת בהרבה מטפורות: טל שמים בגביע, נבקר יחד בקשת, העביבית לבושה כלה בפז של שקיעה כה מאוחרת. ליענים הקטנטנים "יש צואר כזה גבוה כמו הגלבוץ". מסיבה של עננים. פה ושם יש ביטוי לשוני שקשה לילד, כמו: נדגדג במלענים את העולם. נכביט נוריק, (נוריק, הילד יחשוב מריק, ולא יצמיד את הפעל לירוק) או בוא נעבור מן השרש לאמיר, ויש לשער שהסופרת חסידה של שפה עשירה בצאתה מן ההנחה - לא יבין ישאל", (ברוחם של ביאליק ושלונסקי). זהו ספר שירה לקוראים עצמאיים וכל ילד יבחר לעצמו את הנושא שמעניין אותו.

על מה הסיפור?

כתבה: מיריק שניר, ציירה: חנה ניגר, מודן, 1993, מנוקד, צבעוני, פורמט גדול (27x21).

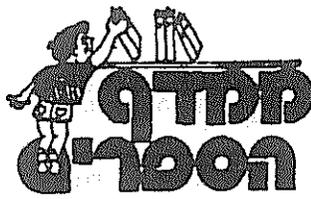
זהו ספר של שאלות ותשובות.

אלמוני פונה אל פלמוני ומבקש: ספר לי סיפור הבקשה מלווה בציור של ספר פתוח כאילו אפשר לכתוב בו את המסופר והפלמוני שואל: "על מה הסיפור?" ואז באה התשובה: "על צפרדע קטנה ירוקה" וגם בעמוד זה ציור של ספר ובשול - צפרדע קטנה ירוקה, וכך בהמשך - על חסידה ותכונותיה, ומה היא אוכלת, והסוף - פתוח, ונגמר: מישהו יודע?

הספר כולו מעוצב בציורים המשתרעים על פני כל שני עמודים.

הטקסט מצומצם ובכל זאת יש כאן מסר - הצפרדע הקטנה "סדרה" את החסידה הגדולה ממנה.

במלים ספורות יש גם צד חינוכי, "תודה לך" על הסיפור שסיפרת - וגם תודה לך.

לגיל הדרך ולנמוכות

שירים לילדים וחרוזים לפעוטות. השירים מתורזים, אך אינם ריתמיים. עולמו של הילד רגשותיו, מאוויו: רחצה באמבטיה, התפארות באבא, היום הראשון בכתה א', יתמות ("אין לי אבא") חלומות סיוט ועוד, מוגשים לילד בצורה קלילה. "החרוזים הקלים" הם קצרים עם נימה הומוריסטית, מעין בדיחות השאובות מתוך תמימותם של הילדים. שם הספר ע"פ השיר האחרון "לירון מכבה את הירח" המפריע לה לישון. לא רע - לא מלהיב.

יוסי שגא ללמוד ואהב לצייר. הוא צייר מלך כחול ומלך אדום. שני המלכים שגאו זה את זה והקימו חומות סביב ממלכותיהם. לאנשים האדומים והכחולים אסור היה לדבר אלה עם אלה. אבל הנסיכה הכחולה והנסיך האדום התאהבו...
עוד ואריאציה למשל - ולא קשה לנחש את הנמשל. גם הילדים יבינו. כתוב בצורה מלבבת.

ג'יה ציירה נמלה כחולה בלילה. יצאה הנמלה מן הציור וטיילה בעולם שטוף שמש, לפתע קדרו השמיים. נבהלה הנמלה: היכן אסתתר? והנה ראתה בית קטן, דפקה הנמלה בדלת: תוק תוק תוק, מי שם בפנים? פתחו לי, פתחו בבקשה, ספור נחמד ומעשיר את הדמיון. הציורים נאים.

המכשפה הצעירה אמורי אשיג אטוסה, לא הצטיינה בלימודיה בביה"ס למכשפות, ובבחינת הסיום לא הצליחה לכשף 2 מזלגות למה שנתוך בעולם. "משהו חזק, משהו מהיר, משהו קני, משהו מכיר" במקום זאת הצליחה לכשפם לוורדים, קונכיות - ובסוף ל-2 ג'וקים

לירון מכבה את הירח,

כתבה: תקוה גביש,
ספרית פועלים, 1992,
ציורים: טויה טאולו,
45 עמ', מנוקד.

נסיך אדום נסיכה כחולה,

כתבה: עופרה גלברט-אבני, צייר: מושיק לין,
הקה"מ 1992, לא ממוספר, מנוקד.

מגדל של נמלים,

כתבה: נעמי בן-גור, ציירה: טלי קריבולט,
הוצ' הקה"מ 1993, 23 עמ', מנוקד.

אמורי אשיג אטוסה,

כתבה: נורית זרחי, ציורים: הילה חבקין,
ספרית פועלים 1992,
24 עמ', מנוקד.

אותם תיעבה בכל לבה. הם לא נתנו לה להיפטר מהר, ואחרי מספר נסיונות הפכו הג'וקים ל 2 סוסים יפהפיים. סיפור הומוריסטי ומקורי מאוייר באיורים משובבי עין.

בארץ גול בה הכל עגול, כולל חיות וילדים גר גולגול קטן עם בעיית זהות: מי אני? חיה צורה או גולה? הנמלה סבורה שהוא פרור סוכר או עגול גלידה, הילדה ממליצה על תפוח אך אולי הוא טבעת. לכל יצור שהוא פוגש דעה בעניין זהותו ונותן לו זהות המתאימה לו. הפרפר סבור כי הוא נקודה שנפלה לו, והתרנגולת סבורה כי הוא ביצה, לבסוף אומר גול גול: "אני לא יודע הכל אז מה? נמאס לי לשאול. טוב לי לחשוב שאני סתם גולגול קטן ועגול.

בארץ גול הפל עגול, כתבה: לאה נאור, ציורים: חיים רון, ידיעות אחרונות ספרי חמד, 1992, 37 עמ', מנוקד.

כאשר נעמה הולכת לישון באים החלומות אל ראשה. והחלומות צבעוניים כל כך, ולכל צבע ספור אורה המיוחדת לו. יש חלומות נעימים ויש חלומות לא כל כך טובים, למשל כאשר רואים זאב בתלום ומפחדים קצת... יש חלומות עם הסביבה הקרובה, אבא ואמא - ויש כאלה הקשורים לאגדות. ספר פיוטי, עשיר בצלילים וצבעים, חגיגה לכל החושים.

קשת החלומות של נעמה, כתבה: אירית גינזבורג, ציורים: כריסטינה קדמון, הקיבוץ המאוחד, 1992, לא ממוספר, מנוקד.

שיר ספורי לקטנים ביותר על נחשון הממשיך לישון ואיננו אוהב לקום. כל המשפחה מתגייסת להעירו אך הוא בשלו. הספור כתוב במיוחד לקטנים, עם חזרות רבות, עצמים וחפצים האהובים על הילד הקטן. ספר חביב שאולי יעזור קצת להורים הצריכים להוציא את הקטנים מן המיטה. איוריה של אורה איתן והצבעים העזים משתלבים היטב בסיפור והופכים לחלק ממנו.

נחשון אוהב לישון, כתבה: עדנה קרמר, ציורים: אורה איתן. הוצ' עס'עובד, מנוקד, לא ממוספר.

שילוב נעים בין איור לטקסט. סיפור שכולו קוים. גשם יורד בפסים על יער קו. וכולם שטים בים. דג פסים נהנה בברכה, והעציצים מלאי קווי קוצים, הקיפוד מלא

קוים שובבים, כתבה: לאה נאור, ציורים: חיים רון,

הקוצים חוגג, רק הציפור מעדיפה שמש שקרניה אף הם קווים. בכל חיה יש קוים ופסים - ולא רק לדבורות, גם לחתול. הדבורה טסה בקו ישר, והטיגריסים הרעבים זוללים לא, לא קווים.

ידיעות אחרונות/
ספרי חמד, 1992,
36 עמ', מנוקד.

כל שבת בבוקר מכינה אמא של מיכלי ארוחת בוקר למיטה למיכלי - כשהן משחקות ב"רום סרוויס" - האמא היא המלצרית המגישה ארוחת כסף. למגינת לבה של מיכלי כמה מהדברים ה"כפיים" עם אמא נעלמים או נקטעים כשמגיע עידו, חבר חדש לאמא. מיכלי נעלבת, דואגת ולומדת להשלים ומגלה גם יתרונות במצב החדש. בחן רב ובהומור מתאר הספר מצב מהחיים: אמא גרושה פעמיים כשמכל נישואים יש לה ילד - וכעת חבר חדש.

לאמא יש חבר חדש,
כתבה: אורה מורג,
ציורים: עדנה (גבעוני)
שלזניאק,
הוצ' דביר 1992, 55 עמ',
לא מנוקד.

לכתות בינוניות וגבוהות

רוני בן ה-12 עוקר עם משפחתו ללונדון, בעקבות משבר כלכלי של אבי המשפחה. רוני מתנגד לרדת מן הארץ, בורח מן הבית בעצת ידידו יובל, ונאלץ לבסוף להכנע. רוב הסיפור עוסק בהסתגלות למקום החדש, לשפה החדשה ולגעגועים ארצה המובעים במכתביו לחבריו. פופאי הוא שם החתול של רוני, אותו נאלצים להשאיר בארץ. אין לחתול מקום רב בעלילה אולם הוא מייצג את הארץ. הדמויות באנאליות וכן העלילה. אם רצה המתבר לתאר געגועים עזים הוא נכשל, כי הילדים מתרגלים למקום החדש בלי קשיים מרובים, ואף הגעגועים אינם עזים כל-כך. הספר קריא אך אינו מרתק.

געגועים לפופאי,
כתב: יורם מארק רייך,
ציורים: כריסטינה
קדמון,
הוצ' הקבוץ המאוחד,
1992, 135 עמ', לא מנוקד.

כתבנית הסדרה "הספר הגדול", יש כאן לקט ומבחר מתוך יצירותיה וספריה של לאה נאור. שירים וסיפורים, מהם שהפכו כמעט לקלסיקה. השירים מחורזים

הספר הגדול של לאה
נאור,
כתבה: לאה נאור,

וכתובים בריתמוס זורם וקליל, גם כשמובעים רעיונות יותר עמוקים. משולב הומור ונונסנס ("מה עושים שירים בגשם?") נושאים מעולם הילד, תפישתו את המציאות ויחסו למבוגרים. הסיפורים ארוכים יותר ופחות מרתקים. השירים הסיפוריים מוצלחים יותר. הספר מומלץ.

ציורים: כריסטינה קדמון,
הוצ' הקיבוץ המאוחד,
1992, 135 עמ', מנוקד.

לכיתות גבוהות ולתיכון

בעיותיהם, לבטיהם ורגשותיהם של תלמידי בית-ספר תיכון מוגשים דרך עבודתה של מערכת עיתון ביה"ס. הפגישות של המערכת מתוארות ע"י סתיו, החמושית, צעירת חברי המערכת: הפעם הראשונה בחברת הגדולים על בטחונם העצמי ודיעותיהם המגובשות, נסיונות הססניים לשנות ולהוסיף - ובסוף השנה הצלחות: בכתבות, בריאיונות וגם באופן אישי. הסופרת מעלה ברגישות ובהבנה בעיות של גיל ההתבגרות: מבעיות פרטיות ואישיות דרך בעיות בביה"ס, עם המורים, העולים ותלמידים נזקקים ועד לשאלות של מוסר ומצפון והכל - דרך ישיבות המערכת וחדרי ביה"ס, בעזרת דיאלוגים ושיחות בין החברים המתלבטים בשאלות השונות. הספור כתוב בקצב ובמתח אם כי המסופר בו הם החיים עצמם. אי לזאת בודאי ידבר אל לב קהל היעד: תלמידי חטיבה"ב והתיכון.

עיתונות, כתבה: עמי גדליה,
ציורים: אסף ברג,
כרטא, 1992, 135 עמ',
לא מנוקד.

משו"ט בעולמנו

מן הנעשה במחוזות השונים:

א) במחוז חיפה מתקיימות במשך השנים השתלמויות קבועות למורות ספרניות. המטרה היא טיפוח הקריאה להנאה ופיתוח ספריות בתה"ס במחוז. כדי להקל על המורות המשתלמות, נערכות חלק מהפגישות בשני מקומות: בטבעון (למורי חיפה והקריות) ובפרדס חנה (למורים הדרומיים מחיפה). ההשתלמות כוללת פגישות עם סופרים, הדרכה בנושא, קריאה מונחית בספרים שונים, ארגון וסידור הספרייה, התמצאות בספרי יען ויעץ ושעורי העשרה לעידוד הקריאה. עורכות ואחראיות על ההשתלמות: הגב' יעל ישועה ואילנה שוארץ.

ב) במחוז הצפון נערכת ההשתלמות בספריה העירונית בנצרת עילית. ההשתלמות מיועדת לספרני בתי-הספר ולספרני הספריות הציבוריות. בתכנית, בין השאר, השתלמות בנושאים הקשורים לתכניות לעודד הקריאה בטלויזיה ואיך להעזר בהן, שימוש בספרי יען ויעץ ותכנון אירוע שנתי בספריה. אחראית על ההשתלמות: הגב' מירה פחימה.

ג) במחוז הדרום מתמקדת שנת ההשתלמות בנושא ירושלים (הנושא השנתי). הפגישות מתקיימות בספריות בתי-הספר. לאחרונה נערכו שיעורים לדוגמא בספרו של שמואל הופרט: אריות בירושלים. במשך שנה"ל נערכים שלבים שונים של חידון בספרות ילדים בנושא ירושלים. לחידון נרשמו יותר מ-55 בתי-ספר במחוז, והוא נערך ב-4 שלבים. השלב הסופי יתקיים בתדש מאי ש.ז. הפגישות עם המורים הספרנים מתקיימות בבאר שבע, דימונה ואשקלון.

אחראית על ההשתלמויות: הגב' אלונה דה-ביטון. במחוז תל-אביב נערכות השתלמויות סדירות של מורות ספרניות במרפד"ם בתל-אביב וברמת השרון. כמו כן מתקיימות פגישות עם מנהלי בתי-הספר בישיבות עם המפקחים בנושאי עידוד הקריאה ובתכניות הטלויזיה "קריאת כיוון".

השנה הושם ההדגש על חידוש הספריות ובניית ספריות חדשות בבתי-הספר, כל

זאת בעזרתה של עיריית תל-אביב. בנושא ירושלים בספרות ילדים ניתנו הצעות ורעיונות מפורטים ע"י הגב' חיה דקל, ונשלחו לכל בתי-הספר. אתראיות לכל הפעילות במחוז הגב' חיה דקל ורות שאול.

ה) במרכז הפדגוגי בירושלים נמצא אוגדן הפעלות לקריאה מונחית בספרו של שמואל הופרט, אריות בירושלים. הערכה כוללת עבודות הכנה וסיכום על הספר ועל ציורי יוסי שטרן. כמו כן נמצאים במרכז דפי-עבודה לקריאה מונחית בספרים שונים, הניתנים להשאלה בירושלים והסביבה.

גישת רפרנטים לספרות ילדים התקימה בתל-אביב.

השתתפו:

מר ברגסון (ראש המדור) ועדה קרן (מן המדור לס' ילדים בירושלים), הגב' חיה דקל ורות שאול (מחוז ת"א), הגב' אלונה דה-ביטון (הדרום), הגב' מוניקה סמייה (המרכז), הגב' יעל ישועה ואילנה שוארץ (חיפה), הגב' מירה פחימה (הצפון).
בביה"ס גורדון בת"א בספריית ילדים נכחו המשתתפים בשיעור לתלמידי כיתה ג' בנושא: איך אבחר ספר לקריאה? צפינו בספריה עשירה בפעילויות ובנושאים הקשורים לקריאה עצמית ומוזכרת כמו כן ביקרנו בספריות בתי הספר ארן וגרץ. קירות ספרית ביה"ס ארן מעידות על פעילות ענפה בספריה בנושאי עידוד הקריאה, קריאה מונחית והזכרה בספרי יען ויעץ. ראוי לציון מיוחד פעילותם בשיתוף עם גני הילדים בסביבה: קריאה משותפת של תלמידי הכתות הבינוניות עם ילדי הגנים. כמו כן ביקרנו במרכז משאבים למורה הנמצא בביה"ס.
המנהלות והמורות הספרניות בבתי-הספר, בהם ביקרנו, מפעילות עבודה שיטתית ומברכת בנושאי עידוד הקריאה.

התקבלו במערכת

א) עיתון הילדים של ביה"ס "חוני המעגל" בחצור הגלילית. בעיתון: שירים, סיפורים, ראיונות, משאלות ועוד, החומר מגוון, העיצוב נאה.

ב) עיתון ביה"ס בן-גוריון בנתניה, "גוריונוער" מודפס על נייר כרומו, בעיצוב חדש ומיקצועי. בעיתון פינות שונות כמו פינת הטבע, הספורט, פופ וקולנוע, כמובן יש התייחסויות של תלמידים לגל האנטישמיות האחרון בעולם ותחרות הסיפור הקצר.

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDRENS' AND YOUTH LITERATURE

March 1993, Vol XIX No. 3 (75)
ISSN 0334-276X
Editor G. BERGSON

Deborah Haneviah Str.
Lev-Ram Bldg.
Jerusalem, Israel

CONTENTS

The Midi-year conference dedicated to the Seasons of the Year in Children's and Youth Literature.

Greetings from Aaron Blatchinski (Superintendant of the Jerusalem District)	3
Seasons of the year in the Sources	Efrayim Rokach. 5
Seasons of the year - Spring	G. Bergson 8
Summer in Children's literature.	Yardena Haddas. 22
The Seasons in the classroom - Methodology	Edna Inbar 27

STUDY AND RESEARCH

From the Viewpoint of the Artist and the Scientist	Zilla Ron 32
Amory, Asig, Atusa,	Renana Green. 43
The Power of the Written Word	Zafrira Ger. 48

REVIEW

From "Books are Friends"	Ruth Geffen-Dotan. 50
At First Sight	G. Bergson 52

FROM THE BOOKSHELF 56

FROM OUR WORLD 60

Contents in English. 62

Contents in Hebrew 63

התוכן

הפנס החצוי־שנתי מוקדש לעונות השנה בספרות ילדים ונוער.

3	ברכת מר אהרן בלצינסקי (מנהל מחוז ירושלים)
5	עונות השנה במקורות אפרים רוקח
8	עונות השנה בספרות ילדים ונוער - האביב גרשון ברגסון
22	קיץ בספרות ילדים ירדנה הדס
27	עונות השנה בכיתה - הערות מתודיות עדנה ענבר

עיון ומחקר

32	על ראיית האומן והמדען צילה רון
43	אמורי, אשיג אטוסה רננה גרין
48	כוחה של המלה הכתובה צפרירה גר

ביקורת

50	ספרים הם ידידים רות גפן־דותן
52	במבט ראשון גרשון ברגסון

56	ממדף הספרים
60	משוט בעולמנו
62	תוכן באנגלית
63	תוכן בעברית

המשתתפים בחוברת:

אהרן בלצינסקי - מנהל מחוז ירושלים במשרד החינוך. אפרים רוקח - גרשון ברגסון - חוקר ספרות ילדים, משרד החינוך והתרבות. ירדנה הדס - סופרת מבקרת, מכללת בית ברל. עדנה ענבר - משרד החינוך. צילה רון - משרד החינוך. רננה גרין - המכללה ע"ש ילין. צפרירה גר - סופרת.